

VI. INTRODUCERE ÎN STUDIUL FRAZEOLOGIEI

de
THEODOR HRISTEA

CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA IMPORTANȚA FRAZEOLOGIEI

1. Ca disciplină lingvistică în curs de constituire, frazeologia nu are încă o poziție foarte clară în ansamblul diverselor ramuri ale științei limbii. Principala consecință a acestui fapt este că ea nici nu se predă în învățământul nostru de cultură generală și în cel filologic superior, unde ar putea constitui măcar obiectul unui curs special (dacă nu chiar al unuia care să-l completeze în chip fericit pe cel de lexicologie). Prin rîndurile de față urmărim să demonstrăm nu numai utilitatea studierii sistematice a frazeologiei în școală, ci și importanța ei pentru cercetarea lingvistică, în general.

2. A neglija, în continuare, frazeologia ori numai a o subestima înseamnă a uita, în primul rînd, că *adevărata bogăție a unei limbi este dată, în mare măsură, și de bogăția ei frazeologică*. Se poate chiar afirma că, după „tezaurul lexical” propriu-zis, cel „frazeologic” ne permite mai mult decît orice să clasăm o limbă printre idiomurile sărace, bogate sau foarte bogate.

3. Strîns legat de cele spuse mai sus, se mai poate afirma că o limbă cu numeroase „frazeologisme” (cum e, neîndoielnic, a noastră) este, în același timp, și o limbă cu mari resurse de expresivitate. Cercetări speciale (care s-ar adăuga celor deja existente) ar putea indica și mai clar în ce măsură forța sau „potențialul expresiv” al limbii noastre se explică prin marea ei bogăție de ordin frazeologic.

4. Continuînd cu aceste precizări preliminare, vom spune că, în mod particular, frazeologia prezintă importanță pentru stilistică funcțională, dat fiind că deosebiriile dintre *stilurile* sau variantele funcționale ale unei limbi se reduc, în primul rînd, la diferențe de natură lexicală și frazeologică. De aici nu trebuie să înțelegem că orice combinație frazeologică are prin ea însăși o valoare stilistică sau expresivă. În terminologia tehnico-științifică există sute de „frazeologisme” sau combinații lexicale stabile care au exclusiv o funcție denominativă, deci sînt complet lipsite de orice „încărcătură expresivă”.

Mai departe se va vedea că printre așa-zisele unități frazeologice nu închidem numai locuțiuni și expresii, ci și unități sintagmatice ca: *acid cilindric, carbonat de calciu, ciocan pneumatic, ecuație diferențială, parază intestinală, perioadă*

i Vezi îndeosebi *Stilistica limbii române* (ediție definitivă) de acad. prof. Iorgu Iordan București, 1975 (p. 265 — 304), precum și unele contribuții care au legătură cu cele discutate aici și care figurează în „bibliografia cronologică”/anexată acestei fundamentale lucrări (p. 349 — 377).

de incubajie, satelit artificial, trunchi de con, zona zoster și altele, care au pătruns în limba comună și pe care le găsim inserate chiar în dicționarele românești și străine de uz curent.

5. După opinia noastră, cercetarea atentă a frazeologiei de care se servește presa (în sensul cel mai larg al cuvîntului) ne poate ajuta să înțelegem mai bine stilul publicistic și variantele atît de controversate ale acestuia. Precum se știe, însăși existența acestui stil a fost pusă, uneori, sub semnul întrebării, iar, alteori, a fost contestată în termeni aproape categorici, deși începuturile presei românești datează încă din prima jumătate a secolului trecut! în continuare, cităm numai cîteva frazeologisme care se folosesc prin excelență în presă și care alături de multe altele pot constitui un argument în sprijinul ideii că există totuși un stil publicistic: *agenție de presă, atașat de presă, corespondent de presă, conferință de presă, conferință la nivel înalt, campanie electorală, criză guvernamentală, însărcinat cu afaceri ad-interim, lovitură de stat, ministru plenipotențiar, pact de neagresiune, purtător de cuvînt, rundă de convorbiri, scrisori de acreditare, sondaj de opinie, telegramă de presă, trimis special, tur de orizont și tur de scrutîn, țară subdezvoltată și țară în curs de dezvoltare, vot consultativ și vot deliberativ, zonă denuclearizată etc.*

Cîteva dintre unitățile frazeologice pe care le avem în vedere se întrebunțează aproape exclusiv în varianta radiofonică a stilului publicistic (de exemplu: *buletin de știri, buletin meteorologic, buletin meteo-rutier, revista presei etc.*). Altele provin din limbajul politico-ideologic, care, cu unele rezerve, ar putea fi considerat și el tot o realizare concretă a stilului publicistic în general (greșit redus, uneori, la așa-zisa variantă „gazetărească”).

6. Este în afară de orice discuție că, studiind unitățile frazeologice din toate punctele de vedere (inclusiv al originii lor) putem să aducem servicii reale atît etimologiei, cît și lexicografiei, lucru pe care l-am demonstrat mai pe larg cu alte ocazii. Aici menționăm doar că o sintagmă stabilă, cum este, spre exemplu, *carte poștală*, nu trebuie considerată o creație a limbii noastre din subst. *carte* + adj. *poștal*, ci un împrumut din frc. *carte poștale* (devenit, în românește, *carta poștală*). Numai ulterior neologismul *cartă* s-a confundat cu vechiul cuvînt românesc *carte*, tot așa cum în zilele noastre *jantă* (< frc. *jante*) se confundă aproape sistematic cu mai vechiul *geantă* (de proveniență turcească) spunîndu-se *a rămîne pe geantă*, în loc de: *a rămîne pe jantă*. Nici confuzia care s-a produs în cazul lui *carte poștală* și nici originea franțuzească a întregii sintagme nu rezultă din dicționarele românești, pentru că acestea sînt preocupate să stabilească numai originea cuvintelor, nu și a combinațiilor stabile de cuvinte (echivalente reale ori numai potențiale ale celor dintîi). Și totuși, într-un mare număr de cazuri, este absolut necesar să clarificăm, mai întîi, originea întregii unități frazeologice pentru a oferi o indicație etimologică completă sau pentru a nu greși cînd stabilim originea fiecăruia dintre elementele constitutive ale grupului frazeologic. Cităm și aici un singur exemplu, și anume unitatea sintagmatică *medic curant*. Dacă lexicografii noștri ar fi știut de existența ital. *medico curante*, atunci nu ar mai fi interpretat adj. *curant* ca o formație românească de la verbul (rar și

învechit) *a cura* sau ca un împrumut din limba latină (vezi, de pildă, DLRM, DEX și MDE, s.v.). Și mai puțin inspirați, autorii *Dicționarului ic neologisme* (ediția a II-a, p. 201) au dedus același cuvânt din frc. *courant* (care are cu totul alte sensuri), după ce în ediția întâi îl explicaseră tot prin franceză, și anume printr-un inexistent *curant!* întrucît este exclus împrumutul din alte limbi (inclusiv din franceză, unde se folosește numai sintagma *medecin traitant*), nu ne rărnine decît să admitem originea italiană a cuvîntului în discuție, în sprijinul noii etimologii (pe care am propus-o, mai întâi, în ROM. LIT., nr. 2 din 1977, p. 8) invocăm faptul că adj. *curant* se întrebuițează exclusiv în combinația lexicală constantă *medic curant*. Așadar, stabilind originea acestei unități frazeologice, stabilim, implicit, și etimologia celui de al doilea termen care intră în componența ei. În favoarea noii soluții etimologice (acceptate, ulterior, și în DN, p. 293) pledează, de asemenea, existența multor termeni medicali de proveniență italiană și îndeosebi a unui frazeologism înrudit cu *medic curant*. E vorba de *medic primar*, care vine tot din italiană (*medico primario*), pentru că în franceză se spune *medecin en chef*.

7. Și mai evidentă devine importanța frazeologiei pentru rezolvarea corectă și completă a unor etimologii atunci cînd avem în vedere întregi familii frazeologice. Referindu-ne și de data aceasta tot la un singur exemplu, vom spune că substantivul *șesut*, de pildă, n-ar trebui explicat printr-o simplă trimitere sau referire la verbul *a țese*, deci așa cum se procedează în mai toate dicționarele limbii române. Chiar din DEX rezultă că *șesut* nu înseamnă numai „faptul de a țese” sau „șesătură”, ci și „ansamblul de celule animale sau vegetale avînd aceeași structură și aceleași funcții într-un organism” (vezi p. 986, col. 1). Acest sens neologic se explică prin frc. *tissu*, care intră în structura a numeroase unități frazeologice, calchiate, parțial, în limba română. Astfel, *șesut nervos* traduce frc. *tissu nerveux*, *șesut osos* reproduce structura frc. *tissu osseux*, *șesut cartilaginós* se explică tot prin franceză (*tissu cartilagineux*) și exemplele ar putea fi ușor înmulțite ajungîndu-se, numai în cazul de față, la aproape 20 de „membri” ai aceleiași familii frazeologice. (Pentru alte exemple, vezi ROBERT și LEXIS s.v. *tissu*, precum și DLR, voi. IV, p. 753 sau LL nr. 1/1984, p. 10—11). Din cît ne dăm seama, în diverse domenii ale științei, ale tehnicii și ale culturii propriu-zise (privite sub toate aspectele ei), unitățile frazeologice de proveniență franceză și de alte origini sînt, fără nici o exagerare, de ordinul miilor. Este de la sine înțeles că, în mod deosebit, pe noi nu ne interesează decît cele care sînt folosite și în limba comună sau care sînt înregistrate în dicționarele obișnuite. Chiar limitînd discuția la acestea din urmă, numărul lor este încă impresionant de mare, dar din nici o lucrare lexicografică românească nu rezultă acest lucru cu claritate. Iată de ce am pledat, cîndva, pentru alcătuirea unui dicționar care să fie, în același timp, frazeologic și etimologic. într-un astfel de dicționar, ar urma să fie înregistrate toate frazeologismele mai cunoscute ale limbii române împreună cu originea sau etimologia lor (care poate fi internă ori externă).

Pentru această problemă, vezi mai pe larg Theodor Hristea, *Frazeologie și etimologie*, în ROM. LIT., nr. 2 din 13 ian. 1977, p. 8. Cu ideea alcătuirii unui dicționar frazeologic și etimologic (genul de acest gen în istoria lexicografiei

românești și a celei generale) s-a declarat în întregime de acord și acad. A1. Graur într-un articol intitulat *Frazeologie* și publicat tot în ROM. LIT., nr. 13 din 30 martie 1978, p. 9.

8. Avînd în vedere marele număr de frazeologisme, care se folosesc în cel mai variat domenii de activitate (dar în primul rînd în diversele sectoare ale științei), se poate spune că studiul frazeologiei ne pune în contact cu istoria cultura și civilizația poporului nostru sau ale altor popoare într-o măsură incomparabil mai mare decît o fac studiul foneticii și cel al structurii gramaticale. Dintre diversele compartimente ale limbii, numai vocabularul propriu-zis și frazeologia sînt, de fapt, expresia culturii și a civilizației, pentru că numai ele reflectă nemijlocit schimbările care se produc în societate. În acest adevăr incontestabil vedem un motiv în plus să acordăm frazeologiei mai multă atenție atît în planul strict al cercetării științifice, cît și în procesul de predare și de cultivare a limbii române.

La obiecția că, în cadrul gramaticii și mai ales al morfologiei, se vorbește, totuși, despre locuțiuni (verbale, adverbiale, adjectivale etc.) se poate răspunde că acestea sînt privite exclusiv ori aproape exclusiv ca fapte gramaticale și că ele nu constituie decît o parte din ceea ce trebuie studiat în cadrul disciplinei de care ne ocupăm.

9. Pe lîngă avantajele relevate, studiul frazeologiei mai prezintă o importanță deosebită pentru înțelegerea corectă și completă a două fenomene deosebite de complexe, care sînt **modernizarea** și **relatinizarea** limbii române (examinate, pînă acum, aproape exclusiv în sfera vocabularului). Mai ales așa-zisa **relatinizare** (despre care ar fi foarte multe de spus) nu s-a înfăptuit numai prin împrumuturi neologice (cum se afirmă, de obicei), ci și prin apariția, în ultimele două secole, a unui mare număr de **unități frazeologice**, care au fost împrumutate, calchiate sau create în interiorul limbii române din material preexistent. Paralel cu apariția a numeroase neologisme (elemente componente ale frazeologismelor), o bună parte dintre cuvintele vechi s-au îmbogățit cu noi sensuri (cărora li s-ar putea spune „frazeologice”) și au dobîndit o frecvență superioară, care, de multe ori, nu poate fi explicată decît prin reluarea (sub diverse forme) a contactului cu latinitatea și cu romanitatea occidentală. Mai mult decît concludent, în această privință, este cazul cuvîntului **cîmp**, care intră în structura a peste 20 de unități frazeologice (*cîmp electric*, *cîmp magnetic*, *cîmp operator*, *cîmp vizual*, *cîmp semantic* etc), aproape toate explicabile prin calc după modele străine și în primul rînd franțuzești.

10. La tot ce am spus pînă aici, adăugăm că cercetarea atentă și exhaustivă a întregului nostru „teaur frazeologic” ar permite să ne facem o idee mult mai apropiată de realitate în legătură cu *forța creatoare a limbii române* în acest domeniu, precum și cu diversele *influențe* străine exercitate asupra ei în epoca modernă și în cea contemporană.

Precizare. Unitățile frazeologice ale unei limbi pot fi clasificate și studiate din diverse puncte de vedere, începînd cu originea sau structura lor și terminînd cu distribuția stilistică sau cu apartenența acestora la anumite domenii de activitate. În urma acestei ultime precizări, trecem la discutarea unor probleme în primul rînd teoretice, dar fără a neglija complet chestiunile de ordin „taxonomic”.

STATUTUL FRAZEOLOGIEI ȘI OBIECTUL EI DE INVESTIGAȚIE

1. Întrucît termenul frazeologie este incomplet definit chiar în dicționarele noastre mai noi, se impune redefinirea lui sau mai bine zis completarea actualelor definiții cu sursele pe care acest termen le are în literatura de specialitate. Procedîndu-se ca în lucrările lexicografice franțuzești sau ca în cele românești mai vechi (DA, CADE etc), i se atribuie lui *frazeologie* numai două sensuri, și anume: 1. „Fel propriu unei limbi sau unui scriitor de a construi frazele”. 2. „Vorbarie fără conținut, care ascunde sărăcia de idei vorbe goale și umflate; pălăvrăgeală” (în DEX, p. 351, col. 1). Definițiile înțelnite în celelalte dicționare românești (s.v. *frazeologie*) nu diferă prin nimic esențial de cea existentă în DEX. La aceste două sensuri trebuie să-l adăugăm, mai întii, pe cel de „disciplină lingvistică al cărei obiect de cercetare îl constituie *unitățile frazeologice* dintr-o limbă dată (ori dintr-un grup de limbi)”. Precizarea din paranteză se justifică prin aceea că, teoretic vorbind, e posibil și studiul contrastiv sau comparativ a două ori mai multe limbi, care nu trebuie să fie neapărat înrudite din punct de vedere genealogic. Din viitoarele noastre dicționare, cititorul va trebui să mai afle că prin termenul *frazeologie* specialiștii înțeleg, de asemenea, „ansamblul sau totalitatea unităților frazeologice dintr-o limbă dată”. Folosind cuvîntul cu acest ultim sens, *care acoperă, de fapt, un întreg compartiment al limbii*, putem spune, de pildă, că „româna este o limbă cu *frazeologie* foarte bogată și variată” sau că (așa cum am mai precizat) „bogăția unei limbi este dată nu numai de bogăția ei lexicală, ci și de cea frazeologică”.

2. După cum s-a arătat adeseori (mai ales în lingvistica străină), obiectul de cercetare al frazeologiei îl constituie *îmbinările constante de cuvinte* sau *grupurile sintactice stabile* (cum li se spune în FCLR, I, p. 8 et passim). Uneori, astfel de îmbinări lexicale constante mai sînt numite *sintagme stabile*, *unități sintagmatice* sau *grupuri frazeologice*. În special în ultimele decenii, majoritatea cercetătorilor obișnuiesc să le numească unități frazeologice sau pur și simplu frazeologisme.

Precizare: Deși preferăm aceste ultime denumiri (între care nu facem nici o deosebire), le vom folosi, din cînd în cînd, și pe celelalte, însă numai pentru a varia exprimarea.

Precum vom vedea imediat, *unitățile frazeologice* se opun *îmbinărilor libere de cuvinte* sau *grupurilor sintactice libere* (FCLR, I, p. 8), numite astfel pentru că iau naștere în procesul comunicării verbale.

Termenul de unitate frazeologică a fost folosit, pentru prima oară, de către cunoscutul stilistician elvețian Charles Bally în *Précis de stylistique*, Geneve, 1905 (capitolul: „La phraseologie”). De la Bally, acest termen a fost preluat de V. V. Vinogradov și de alți lingviști sovietici, care l-au tradus prin *frazeologhicskaia edinița* și au creat, după aceea, pe *frazeologhizm*. Noul termen are același sens, dar prezintă avantajul că e mai scurt. Din rusă, derivatul acesta a fost împrumutat de mai multe limbi europene, printre care și româna. În lucrările noastre de lingvistică el apare extrem de rar, dar aici va fi folosit (paralel cu *unitate frazeologică*), pentru că e

foarte comod și se încadrează într-o bogată scrie de derivate în *-ism*. În unele lucrări ; românești de specialitate se evită, în mod conștient, chiar termenii *frazeologie* și *unitate frazeologică*, însă fără nici o justificare mai serioasă.

3. Ceea ce au comun toate unitățile frazeologice dintr-o limbă dată e faptul că sînt combinații stabile de două sau mai multe cuvinte, cu un sens unitar. Aceasta înseamnă că ele denumesc un singur obiect, o singură însușire, o singură acțiune, un proces sau un fenomen unic etc. În ordine alfabetică, cităm cîteva exemple dintre cele mai variate, care prin structura și sensul lor global seamănă cu cele amintite anterior: **artist emerit, astm bronșic, bal mascat, bătaie de joc, ciștig de cauză, copil din flori, gazetă de perete, lăptișor de matcă, lună de miere, măr creșesc, metabolism bazai, porc mistreț, punct de vedere, retribuție tarifară, sobă de teracotă, stațiune balneară, șef de cabinet, țap ispășitor, verde de Paris etc.** Altele au valoare adjectivală, de exemplu: *ca din topor* „grosolan”, *într-o ureche* „smintit, țicnit, scrîntit”, *în doi peri* „echivoc, evaziv”, *cu nasul în jos* „rușinat”, *cu nările în vînt* „mîndru, încrezut” (pentru care vezi DELR, p. 250), *slab de inger* „fricos, timid”, *tras de păr* „forțat, neconvîngător”, *tobă de carte* „foarte învățat” ș.a.m.d. Unitatea semantică la care ne-am referit poate fi, desigur, mai strînsă (ca în cazul locuțiunilor *a băga de seamă, dare de mină, tragere de inimă* etc.) sau mai laxă, ca în cazul îmbinărilor frazeologice care sînt complet lipsite de expresivitate ori al celor care au o structură foarte complexă: *viața internă de partid, organ central al puterii de stat, societate socialistă multilateral dezvoltată, clauza națiunii celei mai favorizate* etc.

4. Spre deosebire de îmbinările libere de cuvinte (pe care orice vorbitor le creează atunci cînd se exprimă), cele frazeologice există deja în limbă, sînt consacrate de uz și sînt simțite ca unități distincte, tocmai pentru că s-a realizat (într-o măsură mai mică ori mai mare) sudura elementelor care le alcătuiesc. Să se compare, spre exemplu: *apă caldă, apă calduță, apă rece, apă răcită, apă înghețată, apă fiartă, apă curată, apă murdară* etc. cu: *apă minerală, apă oxigenată, apă de colonie, apă de toaletă, apă regală* și altele, care sînt unități frazeologice clare. Tot așa, în raport cu grupurile sintactice libere, *artist talentat, artist începător, artist ratat* etc, următoarele îmbinări lexicale reprezintă, indiscutabil, unități frazeologice bine constituite: *artist plastic, artist emerit* și *artist al poporului*. O dovadă că numai ultimelor îmbinări li se poate acorda statutul de frazeologisme găsim și în faptul că ele sînt singurele înregistrate și explicate, adică definite în dicționarele noastre mai noi (vezi DLRLC, DLRM, DN, DER, MDE, și DEX, s.v. *artist, emerit* și *plastic*).

5. Cînd nu sînt împrumutate din alte limbi ori calchiate după modele străine, unitățile frazeologice iau naștere prin metaforă ori prin repetarea (adică folosirea frecventă și îndelungată) a unor îmbinări libere de cuvinte. După cum va rezulta și din subcapitolul următor, indiferent de proveniența lor, ceea ce caracterizează așa-zisele frazeologisme este nu numai unitatea lor semantică, ci și frecvența incomparabil mai ridicată decît a simplelor asociații lexicale cu caracter liber, 'accidental.

6. Obiectul de cercetare al frazeologiei îl constituie toate unitățile frazeologice, despre care am spus, în trecut, că sînt echivalente reale sau numai potențiale ale cuvintelor. Oricît de asemănătoare ar fi cu unitățile lexicale, cele *frazeologice* se deosebesc, totuși, suficient atît de cuvinte, cît și de îmbinările ; i - libere de cuvinte pentru ca frazeologia să poată fi considerată un comparti-

ment al limbii deosebit de vocabular și mai ales de sintaxă. Cu oarecare dreptate, unii cercetători înglobează frazeologia în lexicologie, iar alții (mult mai puțin îndreptățiți) o subordonează sintaxei, despre care știm că studiază „regulile privitoare la îmbinarea cuvintelor în propoziții și fraze” (GLR, II, p. 7). Dacă examinăm mai atent această definiție atât de cunoscută, și dacă înțelegem corect conceptul de *unitate frazeologică*, atunci ne dăm seama, fără prea mare greutate, că frazeologia nu poate fi, în nici un caz, subordonată sintaxei. Așa cum există în limbă unități *fonetice, lexicale, morfemice și sintactice*, la fel există și unități pe care le numim *frazeologice* și pe care le putem grupa într-un alt compartiment decât al vocabularului și mai ales al sintaxei. Admițând că *frazeologia* (în sens de „totalitate a unităților frazeologice dintr-o limbă dată”) constituie un compartiment lingvistic deosebit de vocabular și mai ales de sintaxă, sîntem nevoiți să admitem și legitimitatea unei discipline lingvistice relativ independente, care nu poate avea alt nume decât obiectul ei de investigație.

TIPURI DE UNITĂȚI FRAZEOLOGICE

LOCUȚIUNI ȘI EXPRESII

1. Deși *frazeologia* trebuie separată atât de *sintaxă*, cît și de *lexicologie*, ea se apropie cel mai mult de aceasta din urmă prin obiectul ei de cercetare și prin metodele de investigație pe care le folosește. Spre aceeași concluzie ne conduce și examinarea principalelor tipuri de unități *frazeologice*, care (oricît de diferite ar părea) seamănă, totuși, cu cele *lexicale* din foarte multe puncte de vedere. Mai întîi, asemenea cuvintelor, și frazeologismele au un înțeles unitar, iar acest lucru se observă cel mai bine în cazul *locuțiunilor*, care, în unele privințe, constituie principala categorie de unități frazeologice. În Gramatica Academiei, aceste îmbinări lexicale, care se folosesc cu valoarea unor părți de vorbire, sînt corect și clar definite:

Grupul de cuvinte mai mult sau mai puțin sudat care are un înțeles unitar și se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire se numește *locuțiune* (în GLR, voi. I, p. 34).

Din aceeași lucrare și din cele citate în bibliografie rezultă că există locuțiuni echivalente cu toate părțile de vorbire afară de articol. Este interesant de remarcat că o bună parte dintre locuțiunile substantive și adjectivale provin din cele verbale prin fenomenul pe care l-am numit *derivare frazeologică*: **aducere aminte** (din *a-și aduce aminte*), **băgare de seamă** (din *a băga de seamă*), **bătaie de joc** (din *a-și bate joc*), **luare în primire și dare în primire** (din *a lua și*, respectiv, *a da în primire*) etc. Dintre cele adjectivale, reținem pe: **dat peste cap** (din *a da peste cap*), **scos din fire** (din *a scoate din fire*), **dat la brazdă** (din *a da la brazdă*), **întors pe dos** „supărat, necăjit” (din *a întoarce pe dos*) și altele. Teoretic vorbind, problema locuțiunilor pare destul de clară, din cauză că ea a și fost mai mult studiată. Dificultățile încep în momentul în care trebuie să facem o distincție cît mai netă între anumite *locuțiuni* și *îmbinările libere de cuvinte*, între unele *locuțiuni* (foarte sudate) și *cuvintele compuse* sau între *locuțiuni* și *expresii* (cum se va vedea imediat).

Pentru criteriile de care trebuie să ne servim în rezolvarea acestor dificile probleme, vezi mai ales Finuța Asan și Fulvia Ciobanu (lucrarea citată în bibliografie, precum și FCLR, voi. I, p. 8—18). La observația că și unele îmbinări libere de cuvinte pot desemna realități „percepute ca o unitate” (de pildă: *examen de sîrșit de an, stăpînul casei* și altele citate în GLR, I, p. 15), se poate răspunde că acestea nu pot fi confundate cu unitățile frazeologice autentice din cauza frecvenței lor mult mai reduse. În alți termeni, ele nu sînt *consacrate de uzul general sau cvasigeneral* și, din același motiv, nu sînt inserate nici în dicționare.

Precizare. Intrucît există riscul de a considera frazeologisme chiar unele asociații libere de cuvinte (adică accidentale, trecătoare sau instabile), precizăm că aproape toate faptele pe care le-am discutat pînă aici sau le vom discuta în continuare sînt înregistrate ca unități frazeologice în cel puțin două dicționare românești și, eventual, străine (dacă în limba noastră ele se explică prin calc sau împrumut);

în legătură cu locuțiunile (pe lângă lucrările incluse în bibliografia de la sîrșitul acestui capitol), mai pot fi citate și alte contribuții care conțin un material destul de bogat și de valoros, însă nu întotdeauna și convingător.

Notăm în ordine cronologică: Eug. Ioanițescu, *Locuțiunile*, în LR, an V (1956), nr. 6, p. 48—54; Gh. Poalelungi, *Locuțiunile adjectivale*, în LR, an XII (1963), nr. 2, p. 133—146 și Dumitru Nica, *Locuțiunile substantive în limba română*, în LR, an. XII (1963), nr. 5, p. 514—526. Pentru unele observații critice prilejuate de apariția primelor două articole, vezi, de asemenea, Gh. N. Dragomirescu, *Problema locuțiunilor ca obiect al analizei gramaticale*, în LR, an. XII (1963), nr. 6, p. 618—625. Referitor la locuțiunile prepoziționale și cele conjuncționale, sînt de reținut, în primul rînd, următoarele două studii ale Fulviei Ciobanu (valoroase nu numai prin noutățile pe care le aduc, ci și prin indicațiile bibliografice pe care le conțin): *Observații asupra prepozițiilor și locuțiunilor prepoziționale în limba română*, în SG, II, p. 91—104 și *Unele aspecte ale corespondenței dintre elementele prepoziționale și cele conjuncționale, cu referire specială la locuțiuni*, în SG, III, p. 67—77.

2. Alte unități frazeologice (de asemenea numeroase și importante) sînt, fără îndoială, *expresiile*, al căror statut este mult mai puțin clar decât al locuțiunilor. Făcînd această afirmație, avem în vedere faptul că unii cercetători români și străini nu sînt preocupați să le deosebească de locuțiuni, iar alții le includ în acestea din urmă ori consideră că cei doi termeni (adică *locuțiune* și *expresie*) sînt sinonimi. Din această cauză, ei apar întrebuițați paralel sau chiar unul în locul celuilalt. Astfel, într-o lucrare relativ recentă se poate citi:

Grupurile de cuvinte care, fără a fi propoziții, au înțeles de adjectiv se numesc *locuțiuni* (adică *expresii*) adjectivale (vezi Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*. București, Editura „Albatros”, 1982, p. 99). În aceeași lucrare există chiar un paragraf intitulat: *Expresii (locuțiuni) echivalente cu adverbul* (p. 255), ceea ce înseamnă că autorul pune, în mod conștient, semnul egalității între cele două tipuri de „frazeologisme”. Dintre lingviștii străini, Pierre Guiraud aplică termenul *locuțiune* și *expresiilor* (vezi opera citată în bibliografie), iar Charles Bally nu se arată interesat decât

de diferența mai generală pe care trebuie s-o facem între *grupurile de cuvinte libere* și cele *stabile* (numite și *frazeologice*). între aceste două extreme, autorul constată o mulțime de cazuri intermediare, greu de precizat și de clasificat în mod riguros (vezi *Traită de „stylistique française*, voi. I, p. 68).

În lingvistica românească a insistat asupra deosebirii dintre locuțiunile și expresii în special Florica Dimitrescu (vezi *lucr. cit.*, p. 62—68), însă fără a se folosi de criterii științifice ferme și fără a-și întemeia distincția (acceptabilă, în principiu) pe fapte numeroase și concludente.

Reluând aceeași problemă, Ioana Boroianu a făcut câteva precizări utile, însă concluzia generală la care a ajuns nu poate fi acceptată:

„Considerăm expresii grupările stabile de cuvinte care acoperă totalitatea unei propoziții, care au, așadar, subiect (exprimat sau subiect-general, larg-subînțeles) și predicat, cu eventuale compliniri” (în *LL*, nr. 2/1974, p. 246).

După opinia noastră, cu cât o îmbinare stabilă de cuvinte este mai *expresivă* (deci are o mai pronunțată încărcătură afectivă), cu atât sintem mai îndreptățiți s-o considerăm expresie. în ceea ce ne privește, nu avem nici o îndoială că: *a spăla putina*, *a tăia frunze la cîini*, *a-i lipsi o doagă*, *a-și lua inima în dinii*, *a face zile fripte (cuiva)*, *a se face luntre și punte*, *a face (pe cineva) cu ou și cu oșet* sau alte asemenea grupuri frazeologice (considerate „locuțiuni verbale”) sînt, în realitate, cele mai autentice expresii românești.

Cînd, însă, expresivitatea a dispărut complet (ori în cea mai mare măsură) și grupul frazeologic a devenit „împietrit” sau cât mai bine sudat (ca în *a băga de seamă*, *a-și aduce aminte* etc), atunci putem vorbi de locuțiuni fără teama de a greși. în zeci de cazuri „intermediare”, nu are nici o importanță dacă acestea sînt considerate expresii sau locuțiuni. Cu adevărat important este numai faptul că atât unele, cât și celelalte sînt unități frazeologice sau frazeologisme, pe care, la analiza gramaticală, le luăm mai întîi împreună (dacă sensul lor global și unele caracteristici morfo-sintactice ne dictează acest lucru). După aceea, le putem descompune și în elementele lor constitutive, dar această dublă analiză prezintă unele neajunsuri (asupra cărora atragem atenția în paragraful: *Predicatul verbal exprimat prin locuțiuni*). Posibilitatea, de a înlocui sau de a echivala un grup locuțional cu un cuvînt sinonim nu trebuie considerată și un criteriu de diferențiere a locuțiunilor de expresii, întrucît ultimele sînt și ele, adeseori, substituibile ori numai echivalabile cu o simplă unitate lexicală. Spre exemplu, expresia *a-și zbură creierii* este sinonimă cu *a se sinucide*.

Problema abordată este, desigur, mult mai spinoasă decît am prezentat-o aici, însă nu și atât de importantă pe cît își închipuie cei care consideră că scopul fundamental în predarea limbii române este să-i deprindem pe elevi cu o analiză gramaticală corectă, într-un viitor nu prea îndepărtat, vom reveni mai pe larg asupra problemei discutate aici, încercînd să demonstrăm că expresia nu trebuie să fie, în mod obligatoriu, o propoziție și că între locuțiuni și expresii nu se pot fixa întotdeauna granițe precise. Ceea ce trebuie considerat de pe acum un adevăr indiscutabil ni se pare faptul că orice expresie (ca grup lexical stabil și unitar) este, prin definiție, mai mult sau mai puțin expresivă, adică generatoare de efecte stilistice. Pentru diferența dintre cele două concepte (atît cît este necesar sau numai posibil, deocamdată), vezi și paragraful *Locuțiuni și expresii adverbiale* din volumul de față,

EXPRESII IDIOMATICE

1

1. în cadrul multor unități frazeologice, elementele constitutive își păstrează independența semantică, ceea ce permite calchiera sau traducerea lor literală într-o altă limbă. Astfel, frc *passer en revue* a fost redat în românește prin *a trece în revistă*, *etre dans une mauvaise passe* a fost tradus prin *a fi într-o pasă proastă*, *payer les pots cassés* prin *a plăti oalele sparte* ș.a.m.d. Spre deosebire de asemenea îmbinări frazeologice, care sînt dissociabile și în care cuvintele își păstrează sensul lor propriu, expresiile idiomatice (numite încă și idiotisme sau, mult mai rar, chiar idiotisme) au un înțeles figurat, care aparține întregului grup frazeologic, imposibil de tradus „ad litteram” într-o altă limbă. încercările de traducere literală sau „mot à mot” a expresiilor idiomatice pot duce la transpuneri rizibile de felul lui *tambour de livre* (pentru *toată de carte*) sau *laver le baril* (pentru *a spăla putina*) în originala traducere a Chiriței lui Vasile Alecsandri.

2. Este de la sine înțeles că nici limitele dintre unitățile frazeologice idiomatice și cele neidiomatice nu sînt întotdeauna ușor de stabilit, însă distincția în sine e importantă și ea merită să fie reținută împreună cu câteva exemple dintre cele mai concludente: *a bate apa în pînă*, *a-și da arama pe față*, *a da șfară în țară*, *a feșteli (cuiva) Jiacaia*, *a-și pune pirostriile pe cap* „a se căsători”, *a tăia frunze la cîini*, *a nu avea (pe cineva) la stomac*, *a-și lua tălpașita*, *a strica orzul pe gîște*, *a face pe cineva cu ou și cu oșet*, *a-și lua inima-n dinți*, *a-și lua lumea în cap*, *a-și pune poșta-n cui* și multe altele, care sînt de o rară expresivitate.

3. Ca expresii specifice unei anumite limbi, *idiolismele* trebuie traduse cu multă grijă într-o altă limbă, tocmai pentru că înțelesul lor nu poate fi dedus din suma părților componente. Recurgînd la un nou exemplu, vom spune că ciudata expresie românească *a fuma ca un șarpe* nu poate fi redată în franțuzește prin *fumer comme un serpent!* în astfel de cazuri este obligatoriu să căutăm în franceză (ori în altă limbă) expresia idiomatică cea mai apropiată ca înțeles de a noastră. întîmplarea face că, în franțuzește, există două expresii cu același sens, care sînt: *fumer comme une locomotive* și *fumer comme une cheminee*. Cînd traducem dintr-o altă limbă în română, trebuie să căutăm și la noi echivalentul cel mai potrivit al unui idiotism străin. De pildă, expresia franțuzească *ne pas etre dans son assiette* (literal: „a nu fi în farfuria sa”, adică „a nu se simți bine”) are două corespondente românești unul mai expresiv decît celălalt: *a nu-și boii acasă* și *a nu se simți în apele sale*. Precum vedem, este ideal ca o expresie idiomatică să fie tradusă tot printr-un idiotism, lucru ușurat, în ultimele decenii, de apariția unui mare număr de dicționare frazeologice, ca și de existența unei lucrări lexicografice cum este DELR, la care ne vom mai referi. Ceea ce vrem să adăugăm cu acest prilej este că studiul frazeologiei îi poate interesa nu numai pe lingviști, lexicografi, traducători etc, ci și pe toți cei care predau limbi străine ori chiar limba română străinilor.

FORMULE ȘI CLIȘEE INTERNAȚIONALE

1. Numeroase unități frazeologice provin din categoria destul de bine reprezentată a așa-ziselor „formules et clichés internationaux”, cum ie numesc unii autori străini (vezi, de pildă, A. Andrievska, *Cours de lexicologie*

franțaise, Kiev, 1958, p. 112, precum și întregul capitol consacrat frazeologiei* p. 86—114). Din păcate, și în cazul de față, terminologia este cam variată, uneori prea fluctuantă și aproape întotdeauna nelipsită de anumite ambiguități. Alte denumiri, asupra cărora nu ne putem opri (cf. engl. *stereotyped conventional expressions*), nu sînt mai recomandabile decît cele înscrise în titlul acestui paragraf, întrucît ele acoperă și alte realități frazeologice decît cele care ne preocupă aici.

2. Dintre „formulele” cu caracter convențional și internațional (apărute în diverse limbi de cultură și de civilizație), foarte cunoscute sînt spre exemplu, **artă pentru artă, răul secolului** (fr. *le mal du siècle*) și **turn de fildeș** (frazologism calchiat, precum am văzut, în majoritatea limbilor europene după fr. *tour d'ivoire*). Tot aproape general europene și chiar „americane” (în sens larg) sînt, de asemenea: **mărul discordiei, nod(ul) gordian, fata morgana, război rece, porumbelul păcii, tale quale** „așa cum e”, **tabula rasa, rara avis, ad calendae graecas, magna cum laude** „cu cele mai mari elogii” și multe altele, care vor fi citate în subcapitolul următor.

3. Foarte interesante sînt și „clișeele internaționale” în a căror structură intră un nume propriu (de obicei de persoană). Ele au la bază legende antice (uneori biblice) sau chiar întâmplări reale, care trebuie bine cunoscute pentru a înțelege sensul și felul în care au apărut aceste frazeologisme devenite internaționale. Le cităm pe cele mai importante, dînd în paranteză și corespondentul din limba franceză, deși nu aumai prin intermediul acesteia am făcut noi cunoștință cu ele:

arca lui Noe (cf. fr. *l'arche de Noe*) /
călcîiul lui Achile (cf. fr. *le talon d'Achille*) /
fîrul Ariadnei (cf. fr. *le fîu d'Ariadne*) ;
mărul lui Adam (cf. fr. *pomme d'Adam*) ;
mărul lui Newton (cf. fr. *pomme de Newton*) /
nasul Cleopatrei (cf. fr. *le nez ie Cleopâtre*) /
oul lui Columb (cf. fr. *l'oeuf de Colomb*) /
patul lui Procust (cf. fr. *le Ut de Proc(r)uste*) /
pînza Penelopei (cf. fr. *la toile de Penelope*) /
sabia lui Damocles (cf. fr. *l'eepee de Damocles*) /
tumul (lui) Babei (cf. fr. *la tour de Babei*) etc.

O anchetă efectuată, cîndva, printre studenți a scos la iveală faptul că mulți dintre ei nu cunoșteau decît foarte vag sensul unora dintre unitățile frazeologice precitate, iar și mai mulți ignorau aproape complet „geneza” acestor frazeologisme internaționale. Într-o mare măsură, am înțeles și atunci cît de mult ar avea de cîștigat învățămîntul nostru de cultură generală dacă profesorii de limba română și de alte discipline și-ar face timp să le explice elevilor mai clar și mai detaliat cum au luat naștere astfel de frazeologisme ori altele și care este semnificația lor exactă. Ele constituie numai o parte dintre acele „formule care dăinuie de veacuri” (după o potrivită caracterizare a lui Tudor Arghezi) și care trebuie însușite corect în primul rînd în școală și prin școală.

*Afirmția este valabilă și pentru articolul lui J. Marouzeau: *Groupes de mots, formules et dichis*, în „Revue des etudes latines”, XI (1933), p. 85—92,

Pentru sensul și originea mai îndepărtată a multora dintre unitățile frazeologice discutate aici și în continuare, recomandăm în special: Barbu Marian, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, București, Editura Enciclopedică Română, 1973 și I. Berg, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre* (ediția a II-a revizuită și adăugită), București, Editura Științifică, 1969,

ALTE UNITĂȚI FRAZEOLOGICE

1. Deși am separat frazeologia atît de sintaxă, cît și de vocabular, delimitarea ei întîmpină încă dificultăți serioase, provocate nu numai de mulțimea și varietatea unităților frazeologice, ci și de diversitatea părerilor existente în legătură cu obiectul de cercetare al noii discipline. Stabilind, în linii mari, că acest obiect de investigație îl constituie toate unitățile frazeologice dintr-o limbă oarecare (sau dintr-un grup de limbi), nu am spus tot ce era necesar în legătură cu o problemă atît de complicată și de controversată. După cum vom vedea imediat, *zicalele, proverbele, maximele, sentințele* și în special așa-zisele *cite celebre* (care, adeseori, constituie fraze întregi) ar trebui excluse din sfera propriu-zisă a frazeologiei. Cu această precizare (asupra căreia vom reveni imediat) se elimină încă o greutate serioasă în efortul de a fixa granițe mai precise pentru frazeologie în calitatea ei de compartiment lingvistic independent. În același timp, este ușurată și încercarea de a clasifica mai riguros uriașul material factual care există atît în limba română, cît și în alte idiomiuri.

2. Ceea ce mai rămîne în urma eliminării *zicalilor, proverbelor* etc. din sfera frazeologiei nu se suprapune însă perfect peste tipurile de frazeologisme discutate în subcapitolul anterior. Cu destule temeieri, tot unități frazeologice pot fi considerate și acele *perifraz*e care, deși nu sînt prea sudate, au, totuși, o anumită *frecvență* (neapărat superioară simplelor îmbinări lexicale libere) ori sînt înzestrate, din chiar momentul creării lor, cu o doză oarecare de *expresivitate*. Astfel, dacă în loc de M. Eminescu spunem *autorul „Luceafărului”*, recurgem, firește, la o *perifrază* (în sens de: „grup format din două sau mai multe cuvinte, care exprimă, împreună, ceea ce putem exprima printr-o singură unitate lexicală sau printr-un nume propriu”). Din cauză că are o *frecvență* redusă și e lipsită de sens figurat, *perifrază* citată nu este, totuși, o unitate frazeologică, după cum nu sînt unități frazeologice nici: *autorul „Baltagului”* (=M. Sadoveanu), *autorul „Scrisorii pierdute”* (=I.L. Caragiale), *autorul lui „Ion”* (=Liviu Rebreanu) și zeci de alte asemenea *perifraz*e, care nu au valoare expresivă și nici nu sînt „consacrate de uz”. Dacă, însă, tot în loc de numele marelui poet folosim o metaforă cum este *lucefărul poeziei românești* sau spunem *bardul de la Mircești*, referindu-ne, de data aceasta, la V. Alecsandri, cele două „*perifraz*e” interesează neapărat frazeologia și trebuie incluse, fără nici o rezervă, în obiectul ei de investigație. Precum vedem, în astfel de cazuri, intervin și alți factori (în afară de *frecvență, unitate de sens* etc), care ne îndreptățesc să vorbim de unități frazeologice. *Bardul de la Mircești* nu este o *perifrază* foarte expresivă și nici prea des folosită, însă ea are o *vechime* de cel puțin un secol și e cunoscută de toți vorbitorii cultivați, care o poartă în minte și sînt gata s-o folosească (întotdeauna cu același sens) ori de cîte ori se ivește prilejul.

Spațiul nu ne îngăduie să discutăm și acele perifraze ample, însă destul de unitare și de expresive, care au devenit deja ori se transformă sub ochii noștri în unități frazeologice de un tip special. Printre ele se numără, de pildă, **purtător al cravatei roșii cu tricolor**, cum se spune, din ce în ce mai des, în loc de *pionier*.

3. Ultimul tip de unități frazeologice, la care ne mai referim, îl constituie cele numite, câteodată, *locuțiuni de intensitate*. Preluând această denumire de la unii lingviști străini¹, Ioana Boroianu le definește ca fiind „colocații stabile de termeni, dintre care unul adaugă celui alt un sens superlativ: *înghețat bocnă, îndrăgostit lulea, gol pușcă, singur cuc, beat turtă* etc.” (în LL, nr. 2/1974, p. 245). De remarcat că și în cazurile de față e vorba tot de „echivalente” semantice ale cuvintelor, pentru că *înghețat bocnă* înseamnă „foarte înghețat”, *singur cuc* echivalează cu „foarte singur” ș.a.m.d. Din punct de vedere funcțional, substantivele *bocnă, cuc, lulea* etc. se comportă ca niște morfeme (cum bine a observat și Florica Dimitrescu în *op. cit.*, p. 64—65), însă mai intense și mai expresive decât adverbul *foarte*. Despre aceste construcții s-a scris mult în lingvistica românească, așa că nu insistăm asupra lor.

0 trimitere facem totuși la paragraful *Adverbe provenite din alte părți de vorbire* (în volumul de față), unde se mai discută câteva fapte, în general cunoscute: *a se ține scai, a dormi buștean* (sau *butuc*), *a lega cobză* (sau *fedeleș*) și altele, care sînt, cel mai adesea, comparații urmate de elipsă. În structura altor „locuțiuni” de intensitate, comparația se menține, spundându-se: *ieftin ca braga, galben ca ceara, simplu ca bună ziua* etc. Ioana Boroianu le spune *comparații cu caracter stereotip* (*ibidem*, p. 245), însă, mai scurt și deci mai concis, am putea să le numim *comparații stereotipe*. Și în cazul de față, terminologia este variată și fluctuantă, cum rezultă din faptul că unii lingviști străini vorbesc în mod nu tocmai potrivit de *locuțiuni comparative* (fr. „locutions comparatives”), citînd, spre exemplu: *blanc comme neige, sourd comme un pot, plein comme un oeuf, lourd comme du plomb, trembler comme une feuille, courir comme un lièvre* sau *aller comme un gaut* (literal: „a merge ca o mînușă”, adică „a se potrivi foarte bine” ori „de minune” — într-o traducere mai expresivă și deci mai apropiată de original). Pentru unele indicații bibliografice și pentru detalii referitoare la acest tip de unități frazeologice ori la altele, pe care nu le mai discutăm, vezi A. Andrievska, *op. cit.*, p. 101 și urm.

4. Înainte de a încheia discuția privitoare la tipurile de unități frazeologice, subliniem încă o dată că proverbele, zicalele (sau zicătorile), maximele, sentințele etc. n-ar trebui incluse, așa cum se procedează, de obicei, în sfera prea largă a frazeologiei. Motivul pe care l-am invocat și în LL, nr. 1/1984 (p. 7) este că toate acestea nu sînt echivalente reale ori potențiale ale cuvintelor, deci cum sînt ori ar trebui să fie toate unitățile frazeologice autentice. Referindu-ne, deocamdată, numai la proverbe, care formează obiectul de cercetare al *paremiologiei*, se impune să reamintim că ele constituie, de fapt, unități frastice (fr. *unites phrastiques*), deci „frază” complete, deși foarte scurte sau lapidare.

¹ Vezi, de exemplu, J. P. Vinay și J. Darbelnet, *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, Paris, 1958, p. 36—43.

În chip firesc, ele nu-și justifică prezența nici în dicționarele frazeologice care (în eventualitatea că le-ar înregistra pe toate ori pe cele mai multe) ar putea să ia proporții cu adevărat gigantice.

Examinînd mai multe dicționare frazeologice românești sau străine (pe care spațiul nu ne permite să le cităm), am constatat că unele procedează inconsecvent, iar altele nu înregistrează zicale, proverbe etc. Cîteodată, autorii lor se simt chiar obligați să sublinieze că le-au omis în mod premeditat, dar, în realitate, înregistrează o parte din ele, fără să se întemeieze pe criterii științifice. Am demonstrat altă dată că în felul acesta se procedează în DELR, care inserează zeci de proverbe, cum sînt: *Cum dormi vezi așteptarea așă vei dormi* (p. 28), *Pînă nu faci joc nu iese fum* (p. 151), *Cine umblă fugă* (p. 186) și altele, a căror prezență în dicționar s-a dovedit după doi iepuri nu prinde nici unul (p. 186) și altele, a căror prezență în dicționar s-a dovedit prinde după ce am fost avertizați, dintru început, că „volumul... selectează un număr de expresii și locuțiuni românești (nu și proverbe) cu explicarea sensului sau sensurilor pe care le au...”.

SURSELE FRAZEOLOGIEI ROMÂNEȘTI MODERNE

În cîteva contribuții anterioare (citate în bibliografia de la sfîrșitul acestui capitol) a fost dovedită marea bogăție frazeologică românească și bogăție pe care o constatăm atît în varianta populară, cît și în cea literară a limbii noastre. În ceea ce ne privește, considerăm că excepțional de bogată și de variată este mai ales frazeologia românească modernă, care se explică în cea mai mare măsură, prin calcuri și împrumuturi din alte limbi, dar primul rînd din franceză. Constatarea n-ar trebui să surprindă pe nimeni, întrucît situația este aceeași și în domeniul vocabularului neologic, iar unitățile frazeologice din româna modernă merg, după cum vom vedea, împreună cu cele lexicale și din punctul de vedere al provenienței lor.

CREAȚII INTERNE ALE LIMBII ROMÂNE

1. Afirmînd că majoritatea unităților frazeologice românești sînt proveniență externă, nu subapreciem, firește, capacitatea creatoare a limbii noastre, ci facem numai o constatare obiectivă la care ne obligă faptele. Dacă aceasta e situația din punct de vedere strict numeric sau „cantitativ”, trebuie să spunem că, sub raport „calitativ”, o serie de locuțiuni, expresii sau alte unități frazeologice născute în interiorul limbii române prezintă, adeseori, o importanță mult mai mare decît cele care au origine externă datorită modului în care s-au născut, precum și expresivității lor mult mai accentuate. Cînd vom relua problemele discutate aici (într-un amplu studiu pe care intenționăm să-l consacram frazeologiei românești) vom fi preocupat să dovedim cît mai pe larg cu putință atît forța creatoare a limbii noastre în acest domeniu, cît și influențele pe care ea le-a suferit din partea altor limbi cu care a venit în contact.

2. Nu încapem îndoială că multe frazeologisme (în special dintre cele înregistrate în DELR) sînt autentice românești și spre această concluzie ne conduce constatarea că ele nu există în limbile de care româna a fost ori e încă influențată. La fel ca și în cazul unor unități lexicale, nu este, însă, întotdeauna ușor să facem distincție între ceea ce a apărut la noi în mod independen-

dent de alte limbi și ceea ce este împrumutat sau imitat după modele străine. Astfel, despre locuțiunile: **a-și aduce aminte, a băga de seamă, a trage pe sfoară, a bate apa în piuă, a lega de gard** etc. putem afirma cu siguranță că „sînt pur românești” (cum le consideră și Florica Dimitrescu în *op.cit.*, p. 154), însă despre **a face apel** sau **a face recurs**, spre exemplu, n-ar trebui să ne mulțumim numai cu constatarea că acestea „se datoresc limbajului juriștilor” (cum se procedează în aceeași lucrare, la p. 156). În chip cu totul firesc, trebuie să ne întrebăm dacă locuțiunea neologică **a face recurs** a fost creată în limbajul juridic românesc ori a fost împrumutată din vreo limbă străină. Convingerea noastră este că ea constituie un calc frazeologic parțial după frc. **faire recours** și acest lucru trebuie limpede exprimat atunci cînd vorbim despre originea locuțiunilor verbale românești. De cele mai multe ori, autoarea citată procedează în felul arătat aici, aducînd astfel o contribuție notabilă la studiul etimologic al frazeologiei românești vechi și moderne.

3. Dintre cercetările mai noi, prezintă un real interes îndeosebi lucrarea citată în bibliografie a lui Stelian Dumistrăcel, de la care aflăm (pentru prima oară sau mai pe larg) cum au luat naștere o serie de expresii românești, discutate de autor în partea a doua a cărții sale. În mod special ne-au reținut atenția: **a lua la vale, a (în)cresta în grindă, a se strînge funia la par, a se duce pe copcă, a umbla cu ocaua mică, a da paie** (devenit **a da paie**) și multe altele, care provin din cele mai variate domenii: agricultură, păstorit, comerț, diverse meserii, lumea pescuitului, industria casnică etc.

Cîteva dintre explicațiile lui Stelian Dumistrăcel (în general convingătoare și ingenioase) pot fi, desigur, completate, iar măcar la una dintre ele s-ar putea chiar renunța definitiv. E vorba de felul în care explică autorul expresia a pescui în apă tulbure „a profita de o situație încordată sau confuză pentru a trage foloase personale” (vezi p. 198—200). Cu exact același sens și cu o structură identică se folosește în franceză *pecher en eau trouble*. De aici trebuie să pornim pentru a explica (prin calc frazeologic) expresia românească, necunoscută limbii noastre vechi și celei populare.

4. O serie de unități frazeologice (cu valoare substantivală ori adjectivală) s-au născut în interiorul limbii române de la locuțiuni și expresii verbale sau tot substantivale printr-un procedeu pe care l-am numit *derivare frazeologică*. Astfel, chiar de la *a pescui în apă tulbure* a fost derivat **pescuitor în apă tulbure** (înregistrat în DLR, s.v. *pescuitor* cu două atestări din teatrul lui Camil Petrescu). Întrucît asupra formațiilor de acest tip vom reveni într-un subcapitol special, ne mulțumim aici cu simpla lor menționare.

5. Alte unități frazeologice sînt tot creații ale limbii române, care au la bază o metaforă (cultă sau populară). În FCLR, voi. I (p. 12) se citează următoarele „grupuri sintactice nelocuționale”, care, cu excepția celui dintîi, se încadrează perfect în această categorie: **aurul negru** (denumire dată atît cărbunelui de pămînt, cît și petrolului ca surse de energie)¹, **brîul cerului** (=curcubeu), **ferestrele sufletului** (=ochi), **corabia deșertului** (=cămilă), **poalele muntelui, sare și piper** (cu referire la o stofă) etc. Numărul acestor perifraze metaforice (cum ar putea fi ele, numite) este, desigur, mult mai mare, însă aici nu ne interesează decît creațiile care au ieșit din stadiul inițial de „inovații individuale”.

¹ Pentru aceeași metaforă (folosită, însă, numai în legătură cu petrolul), cf. și frc. *l'or noir*, înregistrat în LEXIS, ROBERT etc, s.v. *or*.

- 6. Dacă, într-un anumit context, se acordă sens figurat unei îmbinări
 - lexicale libere, ea poate deveni (prin repetare) unitate frazeologică. Astfel,
 - spunînd despre cineva că se spală cu *apă de ploaie* sau că *apa de ploaie* nu e
 - bună de băut, ne menținem încă în domeniul asociațiilor libere de cuvinte.
- B** Cînd, însă, afirmăm despre un medicament că e *apă de ploaie* ori calificăm
- în același fel acțiunile, spusele, teoriile etc. ale cuiva, recurgem la aceeași
- m** îmbinare lexicală de data aceasta cu caracter frazeologic. În funcție de con-
- m** text și de prezența sau absența expresivității, au un dublu statut și: **a mînca**
- W** **borș, a scăpa trenul, cusut cu ață albă, bătut în cap, coadă de topor** etc.

1: 7. Un număr relativ însemnat de unități frazeologice apărute în interiorul limbii române au fost, la originea lor, simple îmbinări libere de cuvinte, J\ care au devenit frazeologisme în urma unei întrebuițări frecvente și îndelungate. Pentru exemplificare, cităm numai cîteva locuțiuni în a căror structură intră verbul *a da*: **a da s(e)ama, a da ortul popii, a da sfaturi, a da roade, a >ș da pe față, a da prilej, a da zor** și multe altele, care pot fi găsite în dicționare.

ÎMPRUMUTURI DIN ALTE LIMBI

1. Alături de unitățile frazeologice apărute prin sudarea unor îmbinări libere de cuvinte sau prin alte procedee interne, există multe altele care se explică prin împrumut din alte limbi și în primul rînd din franceză. La cele pe care le-am citat cînd am discutat influența acestei limbi în domeniul vocabularului (e vorba de: *artist liric, bal mascat, calcul renal, placă turnantă* etc.) se mai pot adăuga în ordine alfabetică: **ambasador extraordinar, analiză matematică, bandă sonoră, bază navală, calcul infnitezimal, calculator electronic, coloană vertebrală, cordon sanitar, culoare locală, dans macabru, distanță focală, ecuație diferențială, fond de rulment, fond de ten, glob ocular, lichid cefalorahidian, ministru plenipotențiar, nerv sciatic, perioadă de incubație, sală de lectură, proces verbal, sos tomat, tribunal suprem, tur de scrutin, vase comunicante, vizită medicală** și altele, care provin din cele mai variate domenii.

2. Uneori, am împrumutat din franceză o întreagă *familie frazeologică*, ai cărei membri sînt constituiți, de obicei, din două elemente, și anume: un substantiv determinat și un adjectiv determinativ. Cităm, spre exemplificare, cîteva dintre unitățile frazeologice care intră în familia lui *placă* și care se explică prin împrumut: **placă comemorativă** (< frc. *plaque commémorative*), **placă dentară** (< frc. *plaque dentaire*), **placă fotografică** (< frc. *plaque photographique*), **placă neuro-tnusculară** (Anat.) (< frc. *plaque neuromusculaire*), **placă turnantă** (frc. < *plaque tournante*) etc. În *Dicționar tehnic poliglot* (ediția a II-a, București, 1967, p. 551—553, mai sînt înregistrate și alte unități frazeologice, care se explică tot prin franceză, dar care sînt mai puțin cunoscute, cu excepția lui **placă de fundație** (< frc. *plaque de fondation*) și **a lui placă de beton armat** (< frc. *plaque de beton arme*). Prin ultimul ei element component intră, în această familie, și unitatea frazeologică **scleroză în plăci** (< frc. *sclérose en plaques*), folosită, în medicină, mai mult decît *scleroză multiplă* (< engl. *multiple sclerosis*).

Este aici locul cel mai potrivit să pledăm încă o dată pentru introducerea în terminologia lingvistică a conceptului de *familie frazeologică*, pe care l-am propus mai întîi în LR, XXVI (1977), nr. 6, p. 593 ca *pandait allui familie lex*

c al ă . Mai departe (și cu alt sens), propunem un nou concept, care ni se pare de asemenea foarte necesar și care este cel de cîmp frazeologic .

Influența franceză (așa cum s-a manifestat ea asupra limbii române în domeniul frazeologiei) este și în atenția lui Liviu Groza, care, la sugestia noastră, a început s-o studieze încă din anul 1980. Menționăm și aici două dintre contribuțiile tipărite ale autorului: *Arhaisme frazeologice de proveniență franceză* (în LL, nr. 3/1982, p. 312 — 317) și *Variante ale unor unități frazeologice de proveniență franceză* (în LL, nr. 1/1984, p. 14-18).

3. Spre deosebire de cele care au fost perfect asimilate (după ce au suferit, eventual, o ușoară modificare fonetică sau morfologică), există și împrumuturi care sînt încă simțite ca niște „corpi străini” și care ar putea fi numite *franțuzisme frazeologice*. În această categorie mai slab reprezentată includem pe: *ă contrecœur*, *ă la Ugere*, *avânt la lettre*, *ă voi d'oiseau*, *comme ci comme ca*, *grasse matinee*, *mise en scene*, *qualite maitresse*, *pour la bonne bouche*, *parti pris*, *terre ă terre*, *tete ă tete* etc.

4. Dintre unitățile frazeologice de origine latină (împrumutate, uneori tot prin intermediul limbii franceze) reținem numai cîteva care ni se par mai cunoscute: *ad litteram* și *ad libitum* (inserate chiar în DEX, DN, etc), *alma mater*, *alter ego*, *cum grano salis* (pe care unii îl rostesc *cum gramo salis*), *curriculum vitae*, *de facto* și *de iure*, *deux ex machina*, *ex abrupto*, *ex cathedra* (greșit accentuat: *catedra*), *expressis verbis* „în termeni expliciți”, *grosso modo* (care ne-a mai putut veni și din italiană, dar nu exclusiv din această limbă, cum se arată în CADE, s.v.; cf. și frc. *grosso modo*), *in extenso* și *in extremis* (greșit rostite, adeseori, *in extenso* și *in extremis*), *ipso facto* „prin chiar acest fapt”, *magna cum laude* (greșit scris, uneori, *cum laudă*), *mea culpa*, *modus vivendi* (literal: „mod de a trăi”; cf. și D. POL. p. 375), *mutatis mutandis* „schimbînd ceea ce trebuie schimbat”, *nomina odiosa*, *nota bene* (greșit folosit cu sensul de „notă bună”), *perpetuum mobile* (pentru care vezi DER, III, P- 720), *persona (non) grata* (în D.POL., p. 453 și 455), *petitio principii* (în DN, s.v.), *post festum*, *primus inter pares*, *pro domo (sua)* și *pro forma*, *rara avis*, *sine die* și *sine qua non* (cf. „condiție *sine qua non*”), *stricto sensu* (greșit pronunțat și chiar scris, uneori, *stricto senso*), *sui generis* (în cazul căruia DOOM ne recomandă scrierea cu cratimă: *sui-generis*) sau *tabula rasa* și *tale quale*, pe care le-am mai citat și atunci cînd am discutat așa-zisele „clișee internaționale”.

5. Destul de numeroase sînt și frazeologismele de origine italiană, însă, din motive ușor de înțeles, nu vom oferi nici de data aceasta o listă exhaustivă sau măcar foarte bogată.

Lăsînd la o parte pe cele din domeniul muzicii (care sînt prea speciale: *con brio*, *con moto*, *con anima*, *concerto grosso* și altele), reținem pe: *commedia dell'arte*, *dolce far niente* „plăcută trîndăvie” (pe care noi îl scriem împreună probabil și sub influența frc. *famiente*), *fata morgana* (asupra căruia vom reveni în ultima parte a acestui capitol), *a giorno* (inserat numai în DN, și în unele dicționare franțuzești: LEXIS, ROBERT etc), *în fine* și *în genere* < ital. *in fine* și *in genere* (al căror prim element a fost românizat), *liră sterlină* (pentru care dicționarele noastre trimit în mod greșit la frc, engl. *sterling*),

1 Noțiunea exprimată de rom. *liră sterlină* și de ital. *lira sterlina* este redată în franceză prin *livre sterling*, iar în engleză prin *pound* (izolat din *a pound sterling*).

Sînedic curant și *medic primar* (care au fost discutate la început), *politică fljnternă* (care nu poate fi explicat prin franceză, unde există numai *politique Winterieure*), *salt mortal* (< ital. *salto mortale*), *tempi passati!* (folosit cu sensul »de: „s-au dus acele vremuri!”), *tutti fruttii* „toate fructele” (figurat: „ames-«tecătură”) etc.

H 6. în ultimele decenii, a crescut și numărul frazeologismelor internaționale de proveniență engleză, dar, în limba română, ele au de obicei o letimologie multiplă, mai precis: engleza și franceza. Pe de altă parte, fiind %oiai greu de asimilat din cauza aspectului lor fonetic, ele au fost, adeseori, calchiate, cum vom vedea în paragraful următor.

Dintre cele care datează încă din secolul trecut și care ne-au venit, pr-rabil, din franceză (ori și din această limbă) menționăm pe *five o'clock* și pe *high life* (ultimul omis fără nici un motiv din DOOM și din IOOP). De ^ dată mai mult ori mai puțin recentă sînt: *all right*, *chewing gum*, *Foreign Office* (care apare adeseori în presa noastră), *gentlemen's agreement* (inserat în DER și în D.POL., s.v.), *last, but not least* „ultimul, dar nu cel din urmă” și *splendid isolation* (pentru care vezi D.POL., p. 563, col. 2). Dacă examinăm cu atenție diversele terminologii științifice actuale, descoperim mult mai multe frazeologisme de origine engleză și în special americană. Astfel, în domeniul medicinei, se explică prin engleza americană: *stres emoțional* (cf. engl. *emoțional stress*), *terapie ocupațională* (cf. engl. *occupational therapy*) și poate chiar *asistent medical* (cărui în engleză îi corespunde *medical assistant*). Pre-cum vedem, structura acestor unități frazeologice (care, inițial, era de tipul *adj. + subst.*) s-a schimbat în conformitate cu topica limbii noastre devenind de tipul *subst. + adj.*

Despre *fair play* se poate spune că a devenit în limba noastră un cuvînt compus (ca de altfel și *mass media*, *living room* sau chiar *high life*, pe care trebuie să le scriem, după împrejurări, cu cratimă sau chiar împreună; vezi pentru aceasta DOOM, IOOP, DEX și DN, s.v.).

CALCURI FRAZELOGICE ȘI LEXICO-FRAZELOGICE

1. Adunarea și examinarea atentă a unui vast material (din care aici nu vom folosi decît o parte infimă) ne-a condus la concluzia indiscutabilă că cele mai multe frazeologisme din limba română modernă sînt împrumuturi și calcuri sau traduceri literale după unități frazeologice străine, care au o structură identică sau similară cu a celor românești. La momentul potrivit, am explicat, pe larg, în ce rezidă diferența dintre *calcul frazeologic* și cel *lexico-frazeologic*, așa că aici vom adăuga numai că al doilea se întîlnește mult mai rar decît cel dintîi.

Unele calcuri lexico-frazeologice sînt după modele rusești ușor de identificat (cum am dovedit în *Probleme de etimologie*, p. 185—188). Dintre cuvintele compuse care au apărut în limba română prin acest tip de calc se numără și adjectivul *mic-burghez*, care se întîlnește într-o serie de îmbinări frazeologice ca: *atitudine mic-burgheză*, *concepție mic-burgheză*, *deviere mic-burgheză*, *mentalitate mic-burgheză*, *democrație mic-burgheză*, *ideologie mic-burgheză* și -altele, pentru care există corespondente în limba rusă. Traducînd literal O unitate frazeologică de tipul *melkoburjuaznaia stibiiia* s-a ajuns, în româ-
1, nește, la *stihie mic-burgheză*, deci limba noastră s-a îmbogățit nu numai cu

o îmbinare lexicală, ci și cu un adjectiv compus, care a apărut chiar în procesul calchierii. Tot prin calchieria unor unități frazeologice (de data aceasta franțuzești) a apărut, în românește, și derivatul *învățămînt*, care nu e atestat înaintea combinațiilor cu caracter stabil în a căror structură intră ca element constitutiv. E vorba de: **învățămînt primar** (după frc. *enseignement primaire*), **învățămînt secundar** (după frc. *enseignement secondaire*), **învățămînt superior** (după frc. *enseignement supérieur*), **învățămînt public** (după frc. *enseignement public*) și multe altele, care pot fi găsite în dicționare.

2. În continuare vom cita exclusiv calcuri frazeologice după modele franțuzești, fiindcă acestea sînt inimaginabil de numeroase.

De aici nu trebuie să se tragă concluzia că nu există și calcuri frazeologice după modele englezești, de pildă. Acestea sînt, însă, mult mai puține, iar unele dintre ele sînt și mai puțin importante ori se întîlnesc mai ales în terminologiile de strictă specialitate. Cf.: vorbitor nativ (după engl. *native speaker*), numărătoare inversă (după engl. *count down*), cutie neagră (după engl. *black box*) etc. Foarte cunoscute sînt farfurie zburătoare (după engl. *flying saucer*) și creier electronic (după engl. *electronic brain*), ultimul folosit și în sens figurat.

3. După cum am mai spus, calcurile frazeologice se clasifică în totale (sau *integrale*) și parțiale (numite destul de impropriu și *semicalcuri*). Din prima categorie face parte, spre exemplu, **carte de căpătîi** care traduce ad litteram frc. *livre de chevet*. Tot calcuri frazeologice totale sînt **cap pătrat** (după frc. *tete carree*) și **piatră de încercare** (după *pierre de touche*), în schimb **piatră filozofală** reprezintă un calc parțial, pentru că din frc. *pierre philosophale* prima parte a fost tradusă, iar a doua a fost împrumutată.

4. Fără a mai face diferență între cele două tipuri de calc (total și parțial), cităm, în continuare, noi unități frazeologice, care au valoare substantivală și care se explică prin imitarea unor modele franțuzești (ori în primul rînd franțuzești, atunci cînd acestea există și în alte limbi). Ordinea este, ca de obicei, alfabetică, însă întregul material de care dispunem ar putea fi clasificat pe sfere semantice sau domenii de activitate pentru a se demonstra că frazeologia noastră modernă este, în cea mai mare măsură, de proveniență franceză. Iată numai cîteva dintre faptele pe care le avem în vedere: **apă oxigenată** (cf. frc. *eau oxygenee*), **boltă cerească** (cf. frc. *voute celeste*), **cal de bătaie** (cf. frc. *cheval de bataille*), **calea lactee** (cf. frc. *la voie lactee*), **conspirație a tăcerii** (cf. frc. *conspiration du silence*), **diabet zaharat** (cf. frc. *diabete sucre*), **duș scoțian** (cf. frc. *douche ecossaise*), **fiu natural** (cf. frc. *fils naturel*), **focar de infecție** (cf. frc. *foyer d'infection*), **grădină zoologică** (cf. frc. *jardin zoologique*), **ipoteză de lucru** (cf. frc. *hypothese de travail*), **încălzire centrală** (cf. frc. *chauffage central*), **lună de miere** (cf. frc. *lune de miel*), **materie cenușie** (cf. frc. *matiere grise*), **ochi magic** (cf. frc. *oeil magique*), **probă factuală** (cf. frc. *preuve factuelle*), **productivitatea muncii** (cf. frc. *productivite du travail*), **proiect de lege** (cf. frc. *projet de loi*), **puncte de suspensie** (cf. frc. *points de suspension*), **rațiune de stat** (cf. frc. *raison d'Etat*), **rădăcină pătrată** (cf. frc. *racine carree*), **stare de asediu** (cf. frc. *Stat de siege*), **stare de lucruri** (cf. frc. *etat de choses*), **state de serviciu** (cf. frc. *etats de service*), **șarpe cu clopoței** (cf. frc. *serpent à sonnettes*), **șarpe cu ochelari** (cf. frc. *serpent à lunettes*), **telegrafie fără fir** (cf. frc. *telegraphie sans fil*), **umor negru** (cf. frc. *humour noir*), **vițelul de aur** (în CADE și în DEX, s.v. *vițel*; cf. frc. *le veau d'or*) etc.

Spațiul nu ne permite să demonstrăm că, în unele cazuri, e vorba de calc multiplu, deci că aceeași unitate frazeologică românească poate fi explicată invocîndu-se două sau chiar trei surse externe. Astfel, pentru apariția lui război rece putem trimite atît la frc. *guerre froide*, cît și la rus. *liolodnaia voina* (care a fost calchiat în perioada cînd se manifesta asupra limbii române influența rusă modernă). Modelul inițial sau < primordial al tuturor frazeologismelor citate și al celor care se întîlnesc în alte limbi este engl. *cold war*, alături de care există și *cold warrior* (în traducere literală: „războinic xec”, adică „partizan sau adept al războiului rece”).

5. O altă categorie de frazeologisme explicabile prin franceză o constituie locuțiunile și expresiile cu valoare verbală, dintre care unele au mai fost semnalate. Reținem și aici o serie de fapte interesante, însă fără a arăta, de fiecare dată, ce este nou și ce este cunoscut. Procedînd ca mai înainte, renunțăm, de asemenea, să distingem calcurile totale de cele parțiale, să clasificăm unitățile frazeologice după structură sau să arătăm cînd ar putea fi invocat, în subsidiar, desigur, și un alt model decît cel franțuzesc.

Ordinea respectată este cea alfabetică, dar numai a elementelor verbale: **a arunca mînușa cuiva** (cf. frc. *jeter le gant* „a sfida, a provoca”), **a avea nervi de oțel** (cf. frc. *avoir des nerfs d'acier*), **a avea stomac de struț** (cf. frc. *avoir un estomac d'autruche*), **a bate în retragere** (cf. frc. *battre en retraite*), **a cădea de acord** (cf. frc. *tomber d'accord*), **a cădea ca muștele** (cf. Trc. *tomber comme les mouches*), **a cîștiga teren** (cf. frc. *gagner du terrain*), **a se culca (odată) cu găinile** (cf. frc. *se coucher avec les poules*), **a-și da aere** (*se donner des airs*), **a da satisfacție** (cf. frc. *donner satisfaction*), **a duce o viață de cîine** (cf. frc. *mener une vie de chien*), **a face escală** (cf. frc. *faire escale*), **a face față** (cf. frc. *Jaire face*), **a face onorurile casei** (cf. frc. *faire les honneurs de la maison*), **a face opinie separată** (cf. frc. *faire opinion separee*), **a face plinul** (cf. frc. *faire le plein*), **a-și face sînge rău** (cf. frc. *se faire du mauvais sang*), **a fi în elementul său** (cf. frc. *etre dans son element*), **a lupta contra morilor de vînt** (cf. frc. *lutter contre les moulins à vent*), **a plăti cu aceeași monedă** (cf. frc. *payer de la meme monnaie*), **a pune la punct** (cf. frc. *mettre au point*), **a rămîne în pană** (cf. frc. *rester en panne*), **a salva aparențele** (cf. frc. *garder les apparences*), **a trăi pe picior mare** (cf. frc. *vivre sur un grand pied*), **a trece sub tăcere** (cf. frc. *passer sous silence*), **a ține în șah** (cf. frc. *tenir en echec*), **a vedea totul în negru** (cf. frc. *voir tout en noir*) etc.

6. Am putea, firește, să dăm și exemple de unități frazeologice cu valoare adjectivală (cf. **plin de sine**, după frc. *plein de soi*), adverbială (cf. **sub beneficiu de inventar**, după frc. *sous benefice d'inventaire*) sau chiar prepozițională (de pildă: **în ceea ce privește**, după frc. *en ce qui concerne*). Noile fapte n-ar putea să ne conducă decît la concluzia că cele mai multe unități frazeologice (apărute în româna modernă prin calc sau împrumut) le datorăm influenței franceze, care își așteaptă, încă, cercetătorii. Pentru a cunoaște, însă, dimensiunile reale ale acestei puternice influențe, nu e suficient să numărăm cuvintele pe care le-am împrumutat din franceză (decî un lucru care s-a făcut deja după părerea noastră fără prea mult succes). Ideal ar fi să putem număra (măcar cu aproximație) și frazeologismele care au fost împrumutate ori calchiate după modele franțuzești și care sînt extrem de numeroase. În alți termeni, ceea ce recomandăm și aici cu multă insistență este nu numai *statistică lexicală*, ci și *statistică frazeologică*, adică un lucru care, după știința noastră, n-a fost încă realizat sau măcar preconizat aici chiar în lingvistica generală,

DERIVAREA FRAZEOLIGICĂ ÎN ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

DEFINIȚIA ȘI ASPECTELE FENOMENULUI

1. Când am discutat creațiile frazeologice interne ale limbii române, am arătat că acestea pot apărea pe diverse căi, dintre care una este și derivarea frazeologică. Acest frecvent și interesant fenomen nu are încă un nume adecvat și unanim acceptat în lingvistica românească sau în cea generală. Întrucât spațiul nu ne permite să discutăm chiar probleme de terminologie, ne mulțumim să definim fenomenul, urmînd să arătăm, cu altă ocazie, de ce denumirea propusă este, neîndoielnic, cea mai potrivită și mai cuprinzătoare.

2. Precum am arătat și în ROM. LIT. (nr. 30/1984, p. 7), ori de cîte ori de la o combinație de cuvînte cu caracter constant se formează o altă îmbinare lexicală stabilă, avem de-a face cu ceea ce numim *derivare frazeologică*. Și mai clar spus, fenomenul pe care îl discutăm aici se reduce la *formarea unei unități frazeologice de la o altă unitate frazeologică în cadrul unei limbi date*. Astfel, locuțiunea substantivală **băgare de seamă** s-a format, după cum se știe, din mai vechea locuțiune verbală *a băga de seamă*. Tot așa, de la *a da scama* s-a format **dare de seamă**, de la *a-și bate capul* a fost derivat **bătaie de cap**, de la *a-și aduce aminte* avem pe **aducere aminte** ș.a.m.d. Fără a înmulți exemplele, se poate spune că un aspect esențial al derivării frazeologice îl constituie formarea de locuțiuni și expresii substantivale de la cele verbale.

3. Tot de la locuțiuni și expresii verbale (care funcționează ca „primitive” sau „baze derivative”) se pot forma, desigur, și îmbinări frazeologice cu valoare adjectivală, cum sînt **scos din fire** (din *a scoate din fire*), **dat peste cap** (din *a da peste cap*) sau altele, pe care le-am semnalat cînd am discutat *tipurile de unități frazeologice*.

4. În limba română contemporană, cele mai numeroase „derivate frazeologice” au, după cum vom vedea imediat, valoare substantivală și ele provin tot de la îmbinări frazeologice cu caracter substantival. Cf. **sudor autogen** (din *sudură autogenă*), **sudor electric** (din *sudură electrică*), **revizor final** (din *revizție finală*), **cronicar literar** (din *cronică literară*), **foiletonist literar** (din *foileton literar*), **activist politic** (din *activitate politică*) ș.a.m.d.

5. Deși avem întotdeauna de-a face cu un proces lingvistic intern, e posibil ca o nouă unitate frazeologică (substantivală ori adjectivală) să se formeze de la o altă unitate frazeologică explicabilă prin calc sau împrumut. Astfel, **luare de cuvînt** provine de la *a lua cuvîntul*, despre care știm că traduce frc. *prendre la parole*. Tot așa, **inducere în eroare** derivă de la locuțiunea verbală *a induce în eroare* (care se explică prin frc. *induire en erreur*). Chiar în astfel de cazuri, procesul derivării frazeologice continuă să ramură intern (ca în orice aspect al derivării), întrucît *luare de cuvînt* și *inducere în eroare* se explică direct din formele românești amintite, care sînt mai vechi în limbă decît cele cu valoare substantivală. În funcție de atestări și de alți factori, putem admite o dublă origine și pentru unele unități cu caracter frazeologic. Spre exemplu, **luare în considerație** se poate explica atît din mai vechiul *a lua îtt*

considerație (calc frazeologic după frc. *prendre en consideration*), cît și direct din frc. *prise en consideration*, care constituie el însuși un derivat de felul celor care ne interesează aici.

CAUZELE ȘI PRODUCTIVITATEA DERIVĂRII FRAZEOLOGICE

1. Din exemplele citate a rezultat, într-o oarecare măsură, că mai ales „rațiuni” de ordin structural dictează apariția noilor unități frazeologice, atît de strîns legate de cele preexistente. Prin apariția lor, se ajunge la crearea unor „perechi corelative”, care constituie adevărate elemente de sistem în domeniul frazeologiei. Acesta și este principalul motiv pentru care nu putem pune prea mari stavile în calea unui fenomen atît de viu în româna contemporană. El nu lipsește, desigur, nici din limba veche și din varianta populară a limbii noastre, cum o dovedesc, printre altele, denumirile unor varietăți de pomi fructiferi, explicabile, în mod sigur, prin denumirile (mai vechi și mai frecvente) ale unor fructe comestibile foarte cunoscute de altfel. E vorba de: **cireș piros** (din *cireșă pietroasă*), **păr mălăieț** (din *pară măiăță*), **prun gușat** (derivat din *prună gușată*) și altele. Trebuie să recunoaștem că, deși fac impresia unor formații greșite ori chiar rizibile, cum se întîmplă mai ales cu *prun gușat*, astfel de „derivate frazeologice” prezintă și unele avantaje care nu pot fi ignorate sau subestimate. Într-adevăr, pare mult mai normal și este mai „economic” (din punct de vedere lingvistic) să spui *păr pergamut* sau *mălăieț* decît „păr care face pere pergamute ori mălăiețe”. Justificarea structurală și caracterul mai „economic” al unor asemenea formații ne fac să le considerăm cel puțin acceptabile (dacă nu și recomandabile în special în limba populară).

2. O precizare care se impune este că majoritatea derivatelor frazeologice nu au caracter locuțional, dar ele constituie îmbinări lexicale stabile. Faptul că cele din care provin sînt suficient de sudate permite derivarea de la ele a altor combinații lexicale cu statut clar de unități frazeologice. Iată cîteva exemple dintre cele mai semnificative: **artist plastic** (format de la *arte plastice*; francezii spun *plasticien*); **desenator tehnic** (format în românește de la *desen tehnic*); **comerciant cu ridicata** (înregistrat chiar în DEX cu sensul de „angrosist, toptangiu” și format de la *comerț cu ridicata*); **sportiv de performanță** (de la *sport de performanță*); apoi: **bursier republican**, **conferențiar public**, **economist politic**, **bibliotecar central**, **materialist spontan**, **luptător greco-roman**, **frînar de siguranță** și multe altele, pentru care spațiul nu ne permite să dăm citate din limba scrisă. Acestea ar fi, totuși, necesare măcar pentru unele „derivate frazeologice”, pe care le-am întîlnit în stilul publicistic și care constituie adevărate rarități. E vorba de: **paznic obștesc**, **chitarist electric**, **miner mecanizat** (de la „mină mecanizată”), **portar electronic** (de la *poartă electronică*) și chiar **telegrafistă fără fir** (pentru care vezi J. B y c k, *Derivație și sintaxă*, în SCL, II, 1957, p. 125—129, unde se mai citează și alte exemple). În mod ironic, desigur, I. L. C. aragiale scrie și **pensionară viageră** (format de la *pensie viageră*), ceea ce dovedește că nici acest fenomen lingvistic nu i-a scăpat neobservat marelui scriitor.

3. Pentru a dovedi productivitatea acestui procedeu atît de comod, am & Putea adăuga că diversele limbaje de specialitate abundă pur și simplu în « f o r m a ț i i de felul celor discutate aici. Că aceasta este realitatea ne-o dovedește,

printre altele, următoarea listă (cu totul incompletă) care conține exclusiv derivate frazeologice întâlnite în literatura medicală sau (mult mai rar) în exprimarea orală a personalului medical: **bolnav cronic, bolnav infecțios, bronșitic cronic, chirurg plastic, chirurg toracic, chirurg infantil, gușat endemic, insuficient cardiac, luetic congenital, sifilitic ereditar, paralytic infantil, paralytic progresiv, ulceros gastric, duodenal și cronic, tușitor convulsiv, tușitor cronic sau tuberculos pulmonar, osos și galopant** (formate de la *tuberculoză pulmonară, osoasă și galopantă*).

4. Oricât de comode și de justificate ar fi (în anumite privințe), asemenea formații trebuie, totuși, evitate măcar în unele cazuri. Astfel, în loc de **controlor de calitate** (care are cusurul de a fi echivoc) se poate spune și scrie cu exact același sens *controlor al calității*. Tot așa, în loc de **activist obștesc**, se poate recurge la perifrază *activist pe țărîm obștesc*, iar în loc de **nuc de cocos** (derivat de la *nucă de cocos*) îl putem întrebuița exclusiv pe *cocotier*, împrumutat din limba franceză. În ceea ce ne privește, preferăm să recurgem la perifraze și în alte cazuri, spunînd, de pildă: *bolnav de tuberculoză galopantă* (nu **tuberculos galopant**, care este și el echivoc), apoi *bolnav de tuse cronică* (în loc de **tușitor cronic**) sau *suferînd de bronșită cronică*, nu **bronșitic cronic** (care are și o structură ușor cacofonică). Referindu-ne acum și la unele forme pe care le-am întâlnit în literatura lingvistică din ultimele decenii, adăugăm că, în loc de **filolog romanic, estet literar sau fonetist** (și **fonetician**) **experimental**, ar trebui să spunem și să scriem exclusiv: *(filolog) romanist, estetician literar și specialist în fonetica experimentală*.

Ușor de evitat ni se pare și o construcție de felul lui centre Industriale grele, cum citim tot într-o lucrare de lingvistică nu prea recentă, înlocuind această formă cu *centre de industrie grea*, sensul contextual nu se schimbă cîtuși de puțin, în schimb se realizează o exprimare căreia nu i se poate reproșa nimic din punct de vedere lingvistic și estetic. Cu ultimele precizări și recomandări am atins deja probleme de cultivare a limbii, care își găsesc un loc mai potrivit în subcapitolul următor.

FRAZEOLOGIA ȘI CULTIVAREA LIMBII LITERARE

1. După cum am subliniat și în capitolul precedent, cînd se discută chestiuni de cultivare a limbii, în general, mulți cred că trebuie să semnaleză neapărat greșeli de exprimare, să ia atitudine față de ele și, eventual, să explice cauzele care le-au generat. În realitate, mai ales în școală, a face operă de cultivare a limbii literare nu înseamnă exclusiv a-i învăța pe elevi să-și însușească normele exprimării corecte, adică un lucru dintre cele mai importante. Ceea ce trebuie să mai urmărim în cadrul acestei foarte complexe acțiuni este și îmbogățirea vocabularului cu un număr cît mai mare de unități lexicale și frazeologice. Din acest punct de vedere, rolul profesorilor care predau științele exacte și sociale ori alte discipline poate fi la fel de important ca și al profesorului de limba și literatura română. În definitiv, nu de la acesta învață elevul ce înseamnă: *bioxid de carbon, calculator electronic, coloană vertebrală, curenți de aer, distanță focală, fata morgana, glandă cu secreție internă, lentilă convergentă, nucleu atomic sau stare de imponderabilitate*. În sens foarte larg și mai ales din punctul de vedere la care ne referim, orice membru al corpului profesoral face, indirect, și operă de cultivare a limbii literare.

V 2. În domeniul de care ne ocupăm aici, cultivarea limbii ar trebui să îmbrace aspecte dintre cele mai variate, începînd cu însușirea unui mare număr de unități frazeologice și terminînd cu folosirea lor corectă sau cu explorarea virtuților expresive ale acestora. Studiul frazeologiei ne revelează, într-adevăr, nu numai bogăția excepțională a limbii noastre sub acest aspect, ci și remarcabilele ei resurse de ordin expresiv. Cît de mare este încărcătura expresivă a unor frazeologisme în raport cu simplele lor sinonime lexicale rezultă din șute de exemple care stau nu numai la îndemîna scriitorilor, ci chiar a vorbitorilor obișnuiți, doritori de a-și „colora” exprimarea. Cităm numai cîteva fapte, care sînt, de altfel, foarte cunoscute, dar asupra cărora nu se insistă suficient în procesul de predare a limbii române, tocmai pentru că frazeologia (așa cum este ea concepută aici) nu stă prea mult în atenția profesorilor noștri și mai ales a cercetătorilor lingviști. Toate exemplele care urmează sînt unități frazeologice cu valoare verbală: *a-și da osteneala* „a se strădui”, *a umbla pe coclauri* „a vagabonda”, *a se lua de păr* „a se încalera”, *a-și pierde mințile* „a înnebuni”, *a-și pune pofta în cui* „a renunța”, *a-și da arama pe față* „a se demasca”, *a da bir cu fugiții* „a dispărea”, *a-și lua nasul la purtare* „a se obrăznicii”, *a pune nasul în pămînt* „a se rușina”, *a sta cu ochii în tavan* „a trîndăvi”, *a face zile fripte (cuiva)* „a necăji”, *a-i toca gura bureți* „a flecari, a pălăvrăgi”, *a trage (cuiva) un tighel* „a dojeni”, *a purta (cuiva) simbetle* „a pizmui”, *a o lăsa moartă* „a renunța”, *a da cu bîta* „a o scrînti”, *a se da pe brazdă* „a se cuminți, a se îndrepta”, *a se face luntre și punte* „a se zbate” ori *a face din fînțar armăsar* (care spune incomparabil mai mult decît banalul *a exagera*).

3. Uneori, pornindu-se de la o singură noțiune, se pot întocmi adevărate studii de onomasiologie frazeologică și lexico-frazeologică, deci încă un lucru insuficient realizat în lingvistica românească. Astfel, numai pentru noțiunea exprimată de verbul **a muri** am găsit, pînă în prezent, peste 40 de sinonime lexicale și mai ales frazeologice, dintre care o bună parte sînt citate într-un articol publicat în LL, nr. 1/1984, p. 12—14: *a-și da dubul, a-și da otpustul, a-și da obștescul sfîrșit, a da ortul popii, a se duce pe coacă, a-și pierde viața, a-și da ultimul suspin, a trece în nefînjă, a trece în lumea umbrelor, a închide ochii* (după frc. *fermer Ies yeux* „mourir”) și multe altele, care constituie ceea ce am putea numi un adevărat cîmp frazeologic. Recurgînd la un nou exemplu, adăugăm că despre cineva care este foarte **sărac** se poate spune *că e gol pușcă* sau *că este cu coatele goale, că are casa sub cușmă* sau *că i-a cîntat cucul în pungă, că nu are ce pune pe masă* sau *nu are după ce bea apa, că a ajuns la lulele* sau *la sapă de lemn, că a rămas numai cu pielea* ori *că-i suflă vîntul în traistă* (sau *în buzunare*). Asemenea exemple și altele de acest fel arată, cît se poate de clar, că a reduce cultivarea limbii la semnalarea, corectarea și prevenirea unor erori de exprimare înseamnă a avea despre această complexă activitate o concepție mult prea simplă și unilaterală.

4. În domeniul frazeologiei, se fac, totuși, numeroase greșeli de exprimare legate îndeosebi de folosirea unor locuțiuni și expresii neologice, care n-au pătruns încă (suficient) în „competența lingvistică” a celor mai mulți vorbitori. În această situație se află *mass media* (o scurtare din engl. *mass media of communication*) pe care mulți o întrebuițează pleonastic, spunînd și chiar scriînd **mijloace mass media** sau **mijloace de mass media**. Întrucît *media* este în latină și în engleză pluralul lui *medium* care înseamnă și „mijloc”, Ji adăugarea acestui cuvînt înaintea lui **mass media** este cu totul nejustificată.

în continuare discutăm și alte expresii, care arată cât de ușor și de profund se poate greși, uneori, dacă neștiința se combină cu neatenția și cu prețiozitatea lingvistică. Prima dintre expresiile pe care le avem în vedere este **păcat venial**, care a fost, probabil, introdusă în limba română de către G. Călinescu (vezi *Eстетica basmului*, București, 1965, p. 59). Adjectivul *venial* (înregistrat numai în DN., p. 1 136 cu sensul de „scuzabil” sau „iertabil”) se întrebuințează în sintagmele *eroare venială*, *delict venial* și mai ales *păcat venial*, care este o expresie aproape general romanică. Ea se folosește cel puțin în franceză (*pecche veniel*), în italiană (*peccato veniale*) și în spaniolă (*pecado venial*). La G. Călinescu, această expresie este fie un împrumut din limba italiană, care îi era foarte familială, fie un calc frazeologic parțial după frc. *pecche veniel*. La rîndul lor, ital. *veniale* și frc. *veniel* sînt împrumutate din latină, unde există *venialis* (un derivat de la *venia* „scuză”, „iertare”, „îngăduință”, „indulgență”). *Păcat venial* înseamnă, așadar, „păcat scuzabil”, „care poate fi iertat” sau „care merită indulgență”. Preluînd expresia în discuție de la G. Călinescu (unde ea *apare corect întrebuințată*), unii istorici literari și publiciști au început să-i atribuie un sens exact opus celui etimologic sau originar, cum rezultă foarte limpede din următorul citat:

Etichetat cu ostentație decadent și simbolist, aceste noțiuni fiind proiectate ca niște păcate veniale, Macedonski era socotit minor, o natură viciată și prin aceasta nocivă.

Nu este exclus ca modificarea aceasta semantică să se datorească, măcar în parte, și unei etimologii populare, care l-a apropiat pe *venial* de vechiul și arhicunoscutul *vină*, schimbînd radical înțelesul întregii expresii.

Incomplet sau chiar pe dos este înțeleasă și expresia **soluție de continuitate**, care, pentru foarte mulți intelectuali (mai precis ziariști, critici literari sau de artă etc), înseamnă pur și simplu „soluție sau mijloc de asigurare a continuității”, așadar ceea ce face ca o acțiune să fie neîntreruptă, în realitate, asemenea expresiei franțuzești care îi stă la bază și care este *solution de continuité*, sensul ei este (ori ar trebui să fie) de „întrerupere a continuității”, „separație”, „hiat” sau „ruptură” (în general). în mod corect se poate spune, spre exemplu, că „între latină și română n-a existat niciodată o soluție de continuitate”, adică o întrerupere a procesului lent, continuu și de lungă durată, constînd în transformarea latinei tîrzii în limbă română. Aceași expresie se mai folosește și în terminologia medicală cu sensul de „separație a țesuturilor care în mod normal sînt continue” sau cu cel de „tăietură”, „incizie”, „ruptură”: „O intervenție chirurgicală — spun medicii — nu e posibilă fără o soluție de continuitate”. Dacă la cele spuse mai adăugăm că se poate vorbi despre o soluție de continuitate (sau întrerupere) și în desfășurarea normală a unui fenomen ori a unui proces, atunci avem o imagine aproape completă asupra felului în care ar trebui utilizată, în mod corect, această expresie de origine franceză. Că *soluție de continuitate* este, în general, greșit înțeleasă ne-o dovedesc nu numai citatele pe care le-am dat în „Presă noastră”, nr. 10—11 din 1979, p. 34—35, ci și existența lui **soluție de ruptură** (adică împotriva continuității), care a fost creată, în românește, special pentru a fi opusă expresiei de proveniență franceză.

în limba vorbită se mai spune și: „Ne trebuie o soluție de continuitate” ori: „Ar trebui să găsim o soluție de continuitate”, ceea ce indică o și mai clară îndepărtare

de sensul originar și autentic al acestei combinații frazeologice de o rară ambiguitate.

- Ultima expresie de care ne mai ocupăm este **fata morgana**, pe care MDE, o definește în felul următor: „Tip de miraj frecvent în regiunile călduroase, care face să se vadă ca într-o apă imagini simple sau multiple, drepte sau răsturnate ale obiectelor aflate la orizont sau dincolo de acesta” (p. 370, col. 2). În română (ca și în engleză, germană, rusă, spaniolă etc), această expresie cu formă invariabilă provine din ital. *fata morgana*, care are același sens și care literal înseamnă „Zeița Morgana”. La originea lui mai îndepărtată, *morgana* este cuvîntul arab *margan*, „perlă” (întrebuințat și ca nume propriu feminin), iar ital. *fala* „zîină” nu reprezintă altceva decît pluralul lat. *fatum* „soartă”, „destin”, „fatalitate”. Devenind substantiv de genul feminin, pluralul *fata* a căpătat sensul de „zîină” și „ursitoare”. Întrucît, datorită unei credințe populare, mirajul a fost atribuit acțiunii vrăjitoarești a acestei zîne, *fata morgana* a ajuns să denumească fenomenul optic descris mai sus. Cităm
- un singur exemplu de folosire corectă a acestei expresii, pe care prea puțin o înțeleg așa cum trebuie:

Se știe că pustia sahariană stîrnește acea magică iluzie vizuală numită *fata morgana*, iar în steпа dobrogeană, *apa morților* (vezi Serbau Cioculescu, *Varietăți critice*, București, 1966, p. 358).

- Existența singularului *fată morgana*, a pluralului *fete (le) morgane*, precum și a derivatului diminutival *feliță morgana* dovedesc, fără umbră de îndoială, că, în cazul acestei expresii, s-a produs cea mai autentică etimologie populară, constînd în apropierea lui *fata* (din ital. *fata*) de vechiul și banalul cuvînt românesc *fată* (continuatorul direct al lat. *feta*). Consecința acestui fapt a fost mai întîi de ordin formal, în sensul că expresia a început de a mai fi invariabilă, așa cum este ea în absolut toate limbile de cultură care o cunosc. Și mai profunde sînt modificările de natură semantică pe care le-a suferit *fata morgana* ca urmare a intervenției etimologiei populare și a ieșirii ei din sfera terminologiei științifice de strictă specialitate.

Din cît ne dăm seama (judecînd după atestările de care dispunem), sub noua e înfățișare și cu sensul atît de modificat, *fata morgana* tinde să se instaleze în varianta poetică a stilului beletristic. Aici am și întîlnit-o, cu aproape trei decenii în urmă, ca o „inovație” nu tocmai fericită a unui talentat și regretat poet: „Mi-a fost drag pe bărăgane / Să văd fetele morgane”.

Oricît de surprinzător ar părea, în unele contexte care conțin această expresie și pe care le-am citat tot în „Presă noastră” (nr. 10—11/1979, p. 35), nimic nu mă amintește nici de *zîna Morgana* (considerată a fi posesoare de puteri magice), nici de vreo apariție cu caracter fantomatic și nici de mirajul complex pe care *fata morgana* a ajuns să-l denumească printr-un anumit gen de metonimie.

— Alături de multe alte fapte, pe care aici n-am putut nici măcar să le amintim, cele discutate mai detaliat arată și ele, pînă la evidență, că frazeologia este un vast și foarte interesant domeniu, care ar merita să fie atent și îndelung explorat din toate punctele de vedere: *etimologic, semantic, morfo-sintactic* și, mai presus de toate, *stilistico-funcțional*.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. ANDRIESCU, AL., *Valoarea stilistică a expresiilor idiomatice*, în „Studii și cercetări științifice” (Filologie), Iași, an. VII (1956), nr. 1, p. 63—75.
2. ASAN, FINUȚA și FULVIA CIOBANU, *Cuvintele compuse și grupurile sintactice stabile*, în SMFC, voi. IV (1967), p. 235-252.
3. AVRAM, MIOARA, *Cultivarea limbii și frazeologia*, în LR, an. XXX (1981), nr. 5, p. 561—564.
4. BALLY, CHARLES, *Precis de stylistique*, Geneve, 1905 (capitolul al IV-lea: „La phraseologie”).
5. BALLY, CHARLES, *Trăite de stylistique française* (ediția a II-a), Heidelberg* Paris, 1951, voi. I, p. 66-88.
6. BOROIANU, IOANA, *Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unități frazeologice (I)*, în LL, an. 1974, nr. 1, p. 25-34; (II), *ibid.*, an. 1974, nr. 2, p. 242-247.
7. BULGĂR, GH., *Despre structura lingvistică și stilistică a locuțiunilor românești*, în voi. *Studii de stilistică și limbă literară*, București, EDP, 1971, p. 243—250.
8. DIMITRESCU, FLORICA, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, Editura Academiei, 1958.
9. DRAGOMIRESCU, GH., N., *îmbinările de cuvinte indivizibile, analizabile și neanalizabile*, în LL, an. VIII (1964), p. 191—410.
10. DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Lexic românesc Cuvinte. Metafore. Expresii*, București. Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 121—245.
11. GOLOPENȚIA, ȘTEFANIA, *Locuțiunile și predarea lor*, în PGS, p. 32-50,
12. GUIRAUD, PIERRE, *Les locutions françaises*. Paris, 1966.
13. HRISTEA, THEODOR, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, 1968, p. 176—188.
14. HRISTEA, THEODOR, *Contribuții la studiul etimologic al frazeologiei românești moderne*, în LR, an. XXVI (1977), nr. 6, p. 587—598 (cu o bogată bibliografie străină, pe care nu o mai cităm aici).
15. HRISTEA, THEODOR, *Frazeologia și importanța ei pentru studiul limbii românești* în LL, voi. I din 1984, p. 5-14.
16. IORDAN, IORGU, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*. Ediția a II-a, București, 1948 (cap. „Frazeologie”), p. 253 — 266.
17. IORDAN, IORGU, *Stilistica limbii române*. Ediție definitivă. București, Editura Științifică, 1975 (cap. „Izolări”), p. 265 — 304.
18. NEGREANU, ARISTIȚA, *Expressions idiomatiques franco-roumaines*, Universitatea din București (Facultatea de Limbi Române), 1976.
19. SIMIONICĂ, IOAN, *Limba franceză contemporană. Lexicologie*, București, EDP, 1970 (cap. al XH-lea: „La phraseologie”), p. 250 — 269.
20. SLAVE, ELENA, *Structura sintagmatică a expresiilor figurate*, în LL, an. XI (1966), p. 397-413.

VII. FONETICĂ ȘI FONOLOGIE

de'

THEODOR HRISTEA

CONSIDERAȚII INTRODUCȚIVE

În sens foarte general, se afirmă că fonetica studiază *sunetele vorbirii*, adică ale limbajului articulat ca facultate specific omenească. Sunetele articulate pot fi studiate din foarte multe puncte de vedere, începînd, spre exemplu, cu structura lor acustică și terminînd cu felul în care se produc, se combină sau se modifică (din diferite cauze care interesează prea puțin în discuția de față). În cadrul diverselor tipuri de fonetică (*generală, descriptivă, istorică, experimentală* etc), un loc aparte ocupă așa-zisa *fonetică funcțională*, careia i se mai spune și *funematică* sau *fonologie*. Ca disciplină lingvistică autonomă, fonologia a fost creată de către N. S. Trubetzkoy (1890—1938) și Roman Jakobson (principalii fondatori ai Cercului lingvistic de la Praga).

Baza noii discipline o constituie diferența dintre sunet și fonem, care a fost observată de multă vreme, dar ea nu a fost și satisfăcător teoretizată. În prezent se admite că fonetica (în sens mai restrîns) privește sunetul ca fenomen fizic, pe cînd fonologia îl vede și îl examinează ca unitate sonoră funcțională. Fără a putea oferi o definiție ireproșabilă a fonemului, vom spune că acesta este considerat, de obicei, cea mai mică unitate fonică sau sonoră a unei limbi, avînd funcția de a alcătui și de a deosebi între ele cuvinte sau forme gramaticale ale unuia și aceluiași cuvînt. Dacă fonemul nu poate fi foarte exact definit, el poate fi, în schimb, caracterizat în raport cu sunetul și acest lucru ne propunem să-l facem în continuare.

SUNETUL ÎN RAPORTURILE LUI CU FONEMUL

Cea dintîi precizare pe care trebuie s-o facem este că *sunetul* e material sau concret, pe cînd *fonemul* e general și abstract. Pentru a înțelege această diferență esențială, e necesar să arătăm că același sunet este diferit pronunțat de doi sau mai mulți vorbitori și că, în momente diferite, chiar același om pronunță același sunet în moduri diferite. Aceste diferențe au fost puse în lumină de fonetica experimentală, ale cărei date ne permit să vorbim de *varante* și *varietăți* ale aceluiași sunet sau „tip sonor”. Tot cu ajutorul aparatelor s-a putut constata că același „sunet” este diferit pronunțat în diverse cuvinte, care au o structură fonică deosebită. Astfel, sunetul **n** din *numeni* sau din *nimic* diferă de **n** din *numai*, de **n** din *banca* sau *lunca*, de **n** din *pînă ori osînză*, de **n** din *unchi și unghi* sau de **n** din *învăț* (rostit aproape *învăț*). Diferențele care apar de data aceasta se datoresc poziției sunetului **A**» cuvînt și influenței sunetelor înconjurătoare sau, altfel spus, contextului fonetic și fenomenului cunoscut sub numele de coarticula-

t

•f— Sinteze de limba română

igi